

## EN OVERORDNET FORSKNINGSMODEL

Preben Bertelsen og Lars Hem

*Der redegøres i artiklen for en overordnet forskningsmodel for sammenhængen mellem empiriske studier og ulige arter af begrebsdannelse. Artiklen skitserer og diskuterer begrebsdannelsens art og retning i gangen fra dataproduktionen i fastholdelsen af informationer til henholdsvis praktiske begreber og teoretiske begreber. Det gennemgående eksempel til illustration af tankegangen er psykoterapi.*

### I Om psykoterapi og videnskabelighed

#### a. Indledning

Vi vil her fremlægge, hvad vi vil kalde en overordnet forskningsmodel. En overordnet forskningsmodel er en systematisk skitse over begrebsdannelsernes niveau, sammenhæng og retning i et empirisk studie.<sup>1</sup>

Vi vil fremlægge forskningsmodellen som en del af den metodiske og videnskabsteoretiske baggrund for den Proces-Analyse-Model (PAM) for psykoterapi, vi har udviklet (se Bertelsen, Boisen, Falk & Hem, 1985).

Vi har udviklet PAM til sin nuværende udformning i forbindelse med et forskningsprojekt om drøm og psykoterapi, hvor det empiriske udgangspunkt er videooptagelser af terapisisituationer. Vor hovedinteresse hidtil har været at få sat den konkrete interaktion, den terapeutiske proces, i sessionerne på begreb.

---

1. Den model, som fremlægges her, bygger på de kundskabsteoretiske og videnskabsteoretiske overvejelser, som er fremlagt i 'Empiriproblemet' (Hem, 1980). Det begreb om *perspektiv*, som anvendes i det følgende, og den sammenkædning af erkendelsesteoretiske og metodiske overvejelser, som søges fastholdt ved hjælp af dette begreb, er udviklet og begrundet i bind II, s. 56 f-f. De mere videnskabsteoretiske begreber om *teori* og *model*, og den tilsvarende forestilling om distinktionen mellem *sande* og *nyttige* begreber, findes formuleret i bind I, s. 63 f-f og bind II, s. 125 f-f. Se også Karpachof et al. 1976 og Hem 1975.

De første skridt henimod den i det følgende formulerede model er skitseret i Hem et al., 1984 og Bertelsen 1984. Den er udviklet under det praktiske forskningsarbejde i projekt 'Drøm & psykoterapi' siden efteråret 1983. Vi er også inspireret af Mammens synspunkter, således som de er formuleret i Den Menneskelige Sans (Mammen, 1983).

Tak til Tine Falk, Jette Fog, Jens Mammen og Henrik Poulsen for kommentarer og diskussioner.

Vort udgangspunkt er en beskrivelse af den terapeutiske situation. Ser vi denne situation fra terapeutens perspektiv, handler den om at opfatte klienten og hans udtryk for sig selv så nøjagtig som mulig. Det handler også om, at terapeutens opfattelse af klienten umiddelbart kan danne udgangspunkt for handlinger, interventioner, fra terapeutens side. I en letflydende terapeutisk session oplever terapeuten gangen fra opfattelse til handling som en spontan, ensartet bevægelse. Det er en bevægelse, som hele tiden er rettet mod klienten, og som hele tiden har som sin forudsætning en god menneskelig kontakt mellem klient og terapeut.

I denne konkrete proces er det begrænset, hvor mange af terapeutens overvejelser og handlingsvalg, som foretages på et artikuleret begrebsligt grundlag. Og det er yderst tvivlsomt, om det overhovedet er gavnligt, om de var. De artikulerede begrebslige overvejelser kan være nødvendige, når processen er på vej til at gå i stå eller er gået i stå. Men i den konkrete session vil de artikulerede begrebslige overvejelser fra terapeutens side, enten de udtrykkes eller ej, som oftest blokere den flydende terapeutiske proces.

Psykoterapi er således en praktisk færdighed. I brug ligner psykoterapi mere en udøvende kunstart, end den ligner anvendelsen af en videnskabelig etableret viden.

Ikke desto mindre er erfaringerne fra psykoterapi, begrebsligt formuleret af terapeuter, en af de vigtigste kilder, vi har til kundskab om menneskers sjæleliv. De forestillinger om personlighedens udvikling og de modeller over psykens struktur, som er udviklet på grundlag af og til støtte for den terapeutiske aktivitet, er centrale i vestlig psykologi. Det synes derfor velbegrundet at opfatte den terapeutiske situation som en empirisk forskningssituation. Og det er nødvendigt at analysere terapisessionerne ud fra denne empiriske synsvinkel, såfremt vi ønsker at tydeliggøre det empiriske grundlag for de teorier og forestillinger om menneskers sjæleliv, som er udviklet på grundlag af erfaringer for psykoterapi.

Denne tydeliggørelse må have en almen karakter. De metodiske overvejelser, overvejelserne over sammenhængen mellem erfaring og begrebsdannelse, må have en karakter, som er almen i den forstand, at de må kunne finde anvendelse over for enhver empirisk forskningsproces. Skal de teorier, som bygger på erfaringer fra terapi have status af videnskabelige teorier, må de også som begrundelse være forpligtet over for almene videnskabelige krav til, hvordan empiriske erfaringer underbygger begrebsdannelser og teoretiske synspunkter.

Vor overordnede forskningsmodel er derfor også i sit anlæg almen. De trin, vi fastlægger i begrebsdannelsen fra erfaring til teori, er trin som enhver empirisk forpligtet teori må gennemløbe. De gensidige begrundelsesforhold, som vi derved påviser, er begrundelsesforhold, som enhver videnskabelig teori er forpligtet overfor, dersom dens holdbarhed skal kunne begrundes i empiriske erfaringer.

Lad os se på et eksempel, så vi kan danne os et billede af, hvad vi skal snakke om.

Inden for den brede psykoterapiinteresse i Danmark har i de sidste år shamanistiske og åndelige/religiøse behandlingsformer – især healing – haft en fremtrædende rolle.

Healing er tilsyneladende en virksom behandlingsform i den forstand, at klienten ofte får udvidet sine oplevelsesmuligheder og sine valg, sine følelser og sit adfærdsrepertoire. Healingbehandlingen bygger på bestemte forestillinger om verden i almindelighed og om healingssituationen, klienten og dennes problemer i særdeleshed. Vi kan sige, at healerens behandling er reguleret af en model af behandlingssituationen, som bygger på disse forestillinger.

Som et virksomt handleanvisende begrebssystem er denne model og dens begrundende forestillinger nyttig, idet man på grundlag af denne ofte opnår de forventede resultater. Denne – tilsyneladende – nyttige opfattelse beskriver klienten som en art energisystem. Dette energisystem kan angiveligt iagttages visuelt af healeren som en aura, og han kan gribe ind i og ændre på auraen ved hjælp af, hvad han kalder, intuitiv massage. Dette er en massageteknik, hvor klienten næsten ikke eller slet ikke berøres. Healeren holder sine hænder i det, han opfatter som energifeltet uden for klientens krop.

Modellen går videre ud på, at psykiske problemer skal forstås som disharmoniske energifordelinger i og omkring kroppen. Healeren »ser« f. eks. for meget energi i hovedet og for lidt energi i bækkenpartiet. Behandlingen består i en blanding af samtaler om klientens energiprioriteringer – som konkret kan handle om, hvordan klienten opfatter og lever sin daglige tilværelse – og den nævnte intuitive massage, der foregiver at omfordele energierne mod det mere harmoniske.

Denne skitserede model af en behandlingssituation er ifølge deltagerne i den ofte nyttig. Men den er ikke sand. Det er ikke en korrekt afbildning af en virkelig situation. De forestillinger, man har, om hvad en person er, og hvad mennesker er, er næppe korrekte. De passer dårligt med vores øvrige fysiske verdensbillede. De passer heller ikke med vor psykologiske, sociologiske og biologiske kundskab om, hvad mennesker er, og hvordan personer udvikler sig. Hvis mennesket var et sådant elektromagnetisk aura-system, så ville vi f. eks. blive syge, raske og/eller skæve i et stærkt elektromagnetisk felt. De sociologiske mønstre ville påvirkes afgørende af naboskabet til et el-kraftværk osv. Men sådan forholder det sig ikke.

Healerens – og andre shamaners – særlige forestillinger om verden i almindelighed og om mennesket i særdeleshed, er ikke sande. Ikke desto mindre indgår de i og begrundet nyttige modeller, modeller som anviser og regulerer tilsyneladende virksomme behandlinger. Sådanne modeller handler altså *også* om noget reelt i verden – nemlig menneskers behandlelighed – på en virksom måde, selv om de er usande.

På den anden side har vi den teoretiske psykologis forestillinger – f.eks. repræsenteret med virksomhedsteorien. Den kan siges at være sand ud fra de kriterier, vi stillede indirekte ovenfor: mennesket er essentielt virksomt, og en begrebslig afbildning af menneskelige aktiviteter må tage dette som udgangspunkt for at være sand. Virksomhedsteorien er en veludviklet – og i vore øjne sandfærdig – teoretisk psykologi. Dens forestillinger er formuleret i et præcist begrebsapparat, som via en vebegrundet filosofisk anskuelse er forenelig med med hvad, vi fra andre videnskaber mener at vide om natur og historie.

Men som begrebsligt udgangspunkt for psykoterapeutisk arbejde er virksomhedsteorien ikke særlig anvendelig. Den giver ingen præcise og konkrete handleanvisninger over for de problemer, man konfronteres med i en terapeutisk situation og ingen model, som terapeuten kan bruge til at begribe sin egen rolle i denne situation.

Og sådan er situationen: Vi har teorier formuleret i begreber, som er sande, men ikke nødvendigvis nyttige – og vi har pragmatiske modeller formuleret i handlingstermer, som ofte er nyttige, men ikke nødvendigvis sande.

På den ene side står de praktisk arbejdende terapeuter og spørger: Hvad i alverden skal vi dog bruge de teorier til, om de så er nok så sande, hvis vi ikke kan anvende dem i vort praktiske arbejde. På den anden side har vi teoretikerne, der spørger: Hvad glæde har vi dog af de tilsyneladende nyttige forestillinger og modeller, når det meste er uklart, og det som er klart, er forkert, usandt, bedrag, ideologi, fordrejninger osv.

Erfaringen siger os, at der hersker en udbredt skæv kommunikation – eller mangel på kommunikation – imellem forskellige skoler inden for psykologien. Der er kun lidt udveksling imellem teoretikere og praktiserende psykologer – og imellem terapeuter af forskellige opfattelser. En af grundene til at det går så galt, er at man ikke gør sig klart – og gør hinanden klart – på hvilke forudsætninger og med hvilket formål ens begreber er formulerede. Artikulerer de en teoretisk ambition, er de udformet med henblik på at få en mere systematisk og præcis registrering af informationer, eller er de udformet med henblik på at forøge ens effektivitet i praktiske situationer?

Det går galt, når man vil drage sammenligninger mellem begreber på tværs af disse synsvinkler.

Vi har brug for en overordnet model, der hjælper os til at identificere hvordan og med hvilke kriterier, vi snakker om tingene. En sådan overordnet model kan bidrage til at afhjælpe kommunikationsfejlene ved at vise teoretikerne, at de ikke skal slå praktikerne i hovedet med sandhedskriterier, og ved at vise praktikerne, at de ikke skal hævde deres modeller som teorier, for det er de ikke, og det skal de heller ikke være. Teoretikernes opgave er at finde måder at formulere terapeutens erfaringer på, som muliggør den præcise definering af, hvor vor kundskab slutter, og hvor

uvidenhed starter, som er al videnskabelig virksomheds fornemste mål. Det er nemlig i denne grænseflade, vi kan undersøge verden på en måde, som muliggør, at vi kan lære af vore studier, enten disse i deres konkrete udformning er empiriske eller teoretiske.

Fordi vor viden om sindets virkemåde, om vore livserfarings måde at danne os som personer på, i hovedsagen er udvundet i det terapeutiske møde, er det centralt for en teoretisk formulering af disse erfaringer, at vi forstår, hvordan de er etableret, fastholdt og formidlet. Og det er først og fremmest terapeuten, som etablerer, fastholder og formidler disse erfaringer. Den terapeut, som fortæller teoretikeren, hvilke erfaringer han har gjort, vil derfor for teoretikeren i forhold til hans genstand være hans øjne og ører.

I en metodisk forstand er terapeuten således en af de måder, den psykologiske videnskabsmand kan bevæbne sine sanseorganer, og den terapeutiske session er en af de vigtigste måder, empiri fremskaffes på.

Når psykoterapi også er forskning, er det derfor *ikke* selve den terapeutiske aktivitet, som er forskningen, – således som det ofte hævdes fra terapeuter. Selv om den terapeutiske aktivitet umiskendelig er en aktivitet, hvorved man får mere kundskab om de konkrete forhold i verden, man snakker om, og selv om de terapeutiske spring opleves som en serie af indsigter (jfr. Klein, 1965, s. 64 f.f.).

Det er som metode til indsamling af erfaring, skabelse af erfaringer som vi ikke kan få på anden måde, at psykoterapi er del af den videnskabelige kultur. Terapi er som aktivitet ikke en forskningsproces. Men erfaringerne fra psykoterapi indgår i en videnskabelig aktivitet og bestræbelse, formidlet af terapeuterne.

### *b. Metodiske principper eller principper for metoden*

En overordnet forskningsmodel er en måde at strukturere en argumentation for et synspunkt på.

Strukturen består i en fastlæggelse af begrebsdannelsens niveau og retning i gangen fra den konkrete sansning/observation til de mest almenes udsagn om verdens sammensætning.

De mest almenes udsagn om verdens sammensætning kaldes filosofiske. Blandt de filosofiske udsagn er det de, som omtaler kundskabens natur, kundskabsteorien, som har metodisk relevans.

En videnskabelig argumentation for et synspunkt består bl. a. i at begrunde sine metoder med kundskabsteoretiske argumenter. Den metode, som bruges i enhver konkret undersøgelse på et givet historisk tidspunkt er forudsætningsvist kundskabsteoretisk begrundet, for så vidt gælder, hvordan begreber dannes og slutninger drages, dvs. for så vidt gælder argumentationen for observationsredskabernes begrebslige forudsætninger.

Observationsredskabernes faktiske udformning er i praksis bestemt af mange andre hensyn, end de som gives af kundskabsteorien. Men kundskabsteorien specificerer, at observationsredskaberne rent faktisk skal identificere hvad, der observeres, uafhængigt af hvilke specifikke egenskaber, der registreres.

Ord, som endnu ikke er artikulerede begreber, betegner de ting, vi studerer. Betegnelsen indebærer ikke en specificering af, hvilke egenskaber det betegnede har, udover dette ene at vi konkret kan identificere det og sætte et navn på det. Betegnelsen »Jensens køer« kan bruges til at identificere, hvad vi snakker om under forudsætning af, at vi kan bevæge os omkring på Jensens mark, uafhængigt af hvilket begreb vi har om køer – og det kan vi. Mens »køer« er en primitiv abstraktion, en begrebsdannelse, som er uafhængig af bestemte konkrete køer (men ikke uafhængig af *at* bestemte konkrete køer eksisterer).

Den konkrete identificering af hvad, vi snakker *om*, er således forudsætningen for enhver registrering af træk eller egenskaber ved det, vi måtte observere. Det er så en kundskabsteoretisk begrundet metodisk pointe, at vi i udformningen af vore observationsredskaber og af vore redskaber til at fastholde information om det observerede, skal kunne identificere, som en praktisk handling i verden, det vi snakker om. Hvordan denne identificering konkret foretages, må beskrives mest muligt uafhængigt af vore øvrige beskrivelser af genstanden for vort studium. I princippet skal de konkrete ting, vi observerer, kunne identificeres uafhængigt af vor viden om tingene; i praksis vil vi alligevel ofte bruge vor for-viden som begrundende kriterier for forekomst af genstanden for vore studier.

Det metodiske princip om den konkrete fastholdelse af studieobjektet har som konsekvens, at vi behandler måden, hvorpå vi materielt fastholder genstanden for vore studier som en selvstændig metodisk akt.

Derved undgår vi den art af cirkelslutning, som psykologien ellers er fuld af, nemlig at de egenskaber som sættes på begreb teoretisk også er de egenskaber, som omfangsdefinerer studieobjektet. Ifølge denne opfattelse findes der ikke sorte svaner, for er de sorte, er de ikke svaner. Men siden vi kan holde fast i fuglene, kan vi forsikre os om, at de er svaner.

De mest konkrete vidensdannelser er således den konkrete identificering af hvad, vi snakker *om*. Den konkrete identificering af genstanden er forudsætningen for overhovedet at kunne danne begreber om dens træk og egenskaber. Derfor er identificering af, hvad man taler om det første trin i en videnskabelig begrebsdannelse. Hvordan denne konkrete identificering foretages må beskrives mest muligt uafhængigt af vore øvrige begrebsdannelser, for at undgå at disse bliver selvbegrundende: at vi kun ser, hvad vi allerede har begrebet.

Når vi kan identificere de ting, vi studerer, in casu når terapeuten og klienten kan ses, røres ved, filmes, kan vi begynde den opgave, som rent

alment er videnskabens, nemlig at tilrettelægge registreringen af træk og egenskaber ved det, vi studerer på en sådan måde, at vi kan lære noget om situationen eller tingene/personen i den, som er gyldig ud over den konkrete situation.

Vor overordnede forskningsmodel strukturerer de trin, vi foretager i den efterfølgende abstraktionsproces. På de enkelte trin i modellen udformes begrebslige systemer, systemer af udsagn, observationer og deres sammenhæng og begrundelse.

Når vi udvikler begreber og begrebslige systemer i bestræbelsen på at forstå et emne, kan vor begrebsdannelse være styret af to lidt forskellige arter af formål. Vi kan enten være styret af en praktisk interesse, hvor begrebsdannelsens formål er at gøre os i stand til at handle effektivt i den situation, vi danner begreber om. Begrebsdannelser, som bidrager til en sådan effektivitet, er gode praktiske begreber. Eller vi kan være styret af en teoretisk interesse, hvor begrebsdannelsens formål er at genspejle den genstand, vi studerer, så sandhedstro som muligt. En sandhedstro begrebslig genspejling er én som sammenkæder det umiddelbart observerbare med de underliggende egenskaber.

I det første tilfælde er begrebernes bidrag til effektiv målopnåelse afgørende for definitionerne. I det andet tilfælde er det deres præcise overensstemmelse med erfaringen, som er afgørende for definitionerne.

Praktiske begrebssystemer kalder vi pragmatiske modeller. Teoretiske begrebssystemer kalder vi teorier.

De praktiske begreber – modellerne – kan godt være mere uldne i det, da de godt kan tjene lidt forskellige hensigter samtidig. F. eks. vil mange terapeutiske traditioner fastholdes i begrebslige systemer, som kaldes teorier, men som er pragmatiske modeller. Det er begrebssystemer, som dels har til opgave at henlede terapeutens opmærksomhed på bestemte sider ved klienten eller på interaktionen med klienten, dels har til opgave at begrunde en bestemt mental holdning (set, beredskab) hos terapeuten. De kan også have til opgave at stive terapeutens selvtillid af, så sandsynligheden for den gavnlige holdnings konkrete forekomst forøges. Eller have til formål at være forståelig for mange slags klienter, – og hvor tilegnelsen af denne forståelse i sig selv opfattes som gavnlige for deres kur. Endelig kan begreberne have til formål at sælge en bestemt terapeutisk stil eller tradition på et marked, eventuelt skabe sig en markedsniche ved hjælp af begrebssystemet. Og endelig vil alle eller nogle af disse funktioner skulle tjenes samtidig med, at den erfarede virkelighed genspejles på en troværdig måde for både klienter og de professionelle, som bruger begrebssystemet.

I de fleste videnskaber er det ret klart, hvornår man arbejder med løsningen af praktiske opgaver, og hvornår man arbejder med løsningen af teoretiske spørgsmål. Den teoretiske kundskab anvendes i forbindelse med de praktiske opgaver, man snakker derfor om anvendt videnskab.

Den anvendte forsker har som oftest ingen problemer med at skille de løsninger ad, han finder på sine problemer, og den teoretiske kundskab han udnytter i løsningens udvikling.

Sådan er det ikke uden videre inden for psykologi og samfundsvidenskab, og sådan er det ganske særligt ikke i forbindelse med psykoterapi og drømme. Her fremlægges legitimationer for praktiske tilgange, som om de var teoretiske begrebsdannelser, – og dersom de praktiske tilgange viser sig vellykkede, opfattes teorien som bekræftet.

Dette har dels rent terminologiske grunde. Mange opfatter enhver form for begrundelse for værende af teoretisk art. Og siden de samme fremgangsmåder kan begrundes på forskellige måder for forskellige personer, er det for mange ikke noget underligt i, at man har mange slags teorier. Men dette er en yderst overfladisk betragtning. Af almene filosofiske grunde må man have et begreb om teoretisk kundskab, som er eksklusivt, dvs. at en teori om et emne udelukker en anden.

Dette fører os til et problem i forbindelse med psykoterapi – og generelt i forbindelse med genstandsområder, hvor vore praktiske færdigheder tilsyneladende overstiger vor teoretiske indsigt, hvor vi kan mere, end vi ved, nemlig det problem at denne kunnen bliver begrundet på forskellige måder. Når vi ikke *ved*, er der åbent for forslag. Og inden for psykoterapi er der tilsyneladende åbent for forslag af enhver art.

Et af de problemer distinktionen mellem teorier og pragmatiske modeller sætter os i stand til at nærme os, er dette, at man inden for et arbejdsområde har flere, gensidigt ekskluderende opfattelser af grundlæggende forhold ved det, man arbejder med. Skal man som teoretiker undgå at kaste den praktiske kundskab ud med det mudrede teoretiske vand, er det nødvendigt i første omgang at opfatte de forskellige »teorier« som netop modeller, uagtet terminologien forfatterne selv måtte anvende. Modeller kan være konkurrerende uden at være gensidigt ekskluderende og kan derfor legitimt eksistere sideordnet, hvad teorier ikke kan.

De metodiske retningslinier, vi søger at følge i vor empiriske undersøgelse, er begrundet i forestillingen om erkendelsens perspektivitet. Med erkendelsens perspektivitet henledes opmærksomheden på det forhold, at enhver konkret undersøgelse foretages af bestemte personer med bestemte begrebslige og praktiske redskaber til sin rådighed. I fastlæggelsen af de forskellige abstraktionsniveauer for vore begreber, må vi tage hensyn til det perspektiv, vi arbejder ud fra.

Hvis vi søger at udvikle en pragmatisk model på grundlag af vore erfaringer, må modellens begreber udformes ud fra det hensyn, at de skal vejlede praktiske handlinger over for det, som er sat på begreb. Modellens og dens begrebers gyldighedsområde defineres således af de praktiske muligheder for påvirkning, som foreligger for modelbrugeren. I vort projekt vil det sige, at vi i modellens begrebslige udformninger er bundet af, hvad der kan bruges af en terapeut i en terapeutisk situation, givet det etiske



grundlag. Det vi måtte lære, som omhandler forhold, som ikke kan observeres og påvirkes direkte af terapeuten i den terapeutiske session, eller som undergraver klientens autonomi, er således også irrelevante i udformningen af modellen.

I forbindelse med teoriudviklingen er vi derimod ikke bundet af dette praktiske hensyn i vore begrebsdannelser. Den skarphed i vor opfattelse, som bevæbning af vore sansorganer ved hjælp af teknologien giver os, og den dybsindighed i vore distinktioner, som eftertanken kan forlene os med, er legitime og nødvendige forudsætninger i udformningen af teoretiske begreber. Teoretikerens perspektiv er defineret gennem hans adgang til information, formidlet til ham gennem hans sanser og hans sansers teknologiske forlængelse i form af redskaber til indsamling af information. Teoretikeren er i sin begrebsdannelse ikke begrænset af sit perspektivs påvirkningsmuligheder, således som praktikereren er.

### *c. Arter af forskningsmodeller*

Det vi nu skal overveje, er hvordan en forskningsmodel skal se ud, for at den kan indordne de begrebsniveauer, vi har talt om og give svar på de spørgsmål, vi har stillet.

Vi har to ønsker til en sådan model. For det første skal den sortere de forskellige vidensarter/begrebsniveauer, vi har med at gøre. Dvs. vi ønsker en taxonomisk oversigt over vidensprodukter – en produktorienteret model. For det andet skal den kunne tjene som et forskningsstrategisk kort – dvs. den skal angive, hvordan de forskellige begrebsniveauer dannes i forhold til hinanden: hvor man starter, hvordan man gør osv. Dvs. at modellen også skal være orienteret mod vidensdannelsesprocessen – den skal være procesorienteret.

Som produktorienteret vil den afspejle vore videnskabsteoretiske overvejelser og som procesorienteret vil den afspejle vore erkendelsesteoretiske overvejelser. Vort forehavende her er at lave én model, der afspejler begge aspekter, og som kan bruges både som en produktorienteret taxonomi og som et procesorienteret forskningsstrategisk kort.

Fordelen ved at fremstille de forskellige vidensarter/begrebsniveauer taxonomisk er, at man derved kan opnå en relativ høj grad af enkelthed og overblik. Vi kan opstille et skema og så hurtigt indplacere de forskellige typer viden i forhold til hinanden. Vi kan taxonomisk bestemme, hvilke typer det tilhører, som vi selv er i færd med at producere – og vi kan indplacere, hvilken type dét tilhører, som vi læser om.

Vort bud på en sådan taxonomi, ud fra hvad vi har talt om indtil nu, er følgende: Den første sontring vi foretog var en sontring mellem begreber på den ene side og identifikationer på den anden side. Dette er ikke en sontring mellem begreb og ikke-begreb – men snarere en sontring mellem

artikulerede og uartikulerede begreber. Vi har sagt, at al erkendelses udgangspunkt er den konkrete identifikation. Vi mener ikke hermed, at det erkendende subjekt starter sin erkendelse *begrebsløst* – det er en umulighed, eftersom subjektet altid allerede befinder sig i en kollektiv praksis båret af kollektive systemer af handlebegreber. Snarere mener vi, at den konkrete identifikation er *begrebsfri*, dvs. at identifikationen er et praktisk forhold som ikke forudsætter artikulerede begreber for sin realisering.

Med udgangspunkt i den konkrete identificering som selvstændig metodisk akt går den videre begrebsdannelse to veje: mod de teoretiske begreber/teorien og mod handlebegreberne/de pragmatiske modeller. Begrebsdannelsen som foretages i disse to retninger udgør på sin side den diskurs, hvori identifikationsredskaberne bliver til. Dette forhold vil vi behandle mere indgående senere.

Det følgende skema gengiver en taxonomisk opdeling af abstraktionsniveauerne og arten af erkendelse, som udtrykkes ved dem.

Figur 1

OBJEKTET FAST-HOLDT <i>AF</i>	ABSTRAKTIONS-NIVEAU	OBJEKTET FAST-HOLDT <i>VED</i>
teoretiske begreber	teorier	dets almene lovmæssigheder
teoretisk operante begreber	TOM teoretisk operante modeller	de anskuelige udtryk for de almene lovmæssigheder
identifikationer	DIR dataindsamlingsredskaber	konkrete træk og egenskaber som kan fastholdes
specifikke handlebegreber	POM pragmatisk operante modeller	dets funktions-egenskaber, dvs. dets behandlelighed
almene handlebegreber	kollektiv handle-repertoire	dets almene funktions-egenskaber

*I figurens højre kolonne har vi en taxonomisk ordning af, hvad ved objektet, der fastholdes. I den midterste kolonne ordningen i abstraktionsniveauer, og i den venstre kolonne har vi den taxonomiske ordning af det, hvorved man på de forskellige niveauer fastholder objektets forskellige sider.*

Det ville nu være ønskeligt, om en sådan taxonomi kunne bruges som et forskningsstrategisk kort. Det kan den også til en vis grad: Vi kan godt sige, at udgangspunktet, som en første og selvstændig metodisk akt er, at få etableret et DIR, der identificerer tingen konkret – og at vi derefter kan

bevæge os til to sider: mod et teoretisk operationelt begreb og/eller mod et pragmatisk operationelt begreb.

Problemet med at bruge en taxonomi som denne som forskningsstrategisk kort er i erkendelsesteoretisk henseende dette: Hvis vi nu starter med teorien og siger, at den må vi udvikle først, skal vi besvare spørgsmålet om, hvordan vi ved, det er en holdbar teori, vi har med at gøre. Hvordan ved vi, at det er sande afbildninger af verden, teorien formulerer. Med andre ord: hvad er den *forudsatte* viden? I besvarelsen heraf vil vi måtte henvise til, at teoriens begreber er forankret – ved hjælp af empiriske metoder – i faktiske, eksisterende træk i verden. Den er baseret på data. Vi vil hermed henvise til dataindsamlingsredskabet som forudgående og begrundende for de teoretiske begreber. Vi har hermed fået anvist et andet udgangspunkt end teorien.

Søger vi så at bestemme dataindsamlingsredskabet som det begrundende, så har vi det forhold, at en konkret dataindsamling aldrig foregår blindt ud i en uordnet kaotisk verden. Dataindsamlingen foregår ud fra nogle forhåndsopfattelser af teoretisk og filosofisk art, og den foretages fra et konkret sted, socialt og historisk med bestemte og begrænsede handlemuligheder. Dvs.: igen henviser vi til noget *forudsat* – igen får vi henvist et andet udgangspunkt.

Disse forhåndsopfattelser om hvilke arter af information vi ser efter i vor dataindsamling, og hvor de findes, kalder vi dataindsamlingens diskurs. Det sted, hvorfra dataindsamlingen foretages, defineret gennem de intellektuelle og materielle redskaber (herunder de som er hentet fra diskursen), som står til disposition for forskeren, kalder vi dataindsamlingens perspektiv.

Dataindsamlingen foregår altid ud fra et perspektiv, teoretisk og praktisk. Vi er – af vore teoretiske forestillinger – forhåndsorienteret om, hvor og hvilke arter af data vi skal søge efter.

Snarere befinder man sig altid i et system af vidensprodukter, der diskursivt virker ind på hinanden. Når man beskæftiger sig med en slags vidensproduktion, er de øvrige altid på en eller anden måde i 'bagtanken'.

Derfor kan taxonomien ikke bruges som forskningsstrategisk kort, selv om den måske nok kan angive en forskningstaktik.

Forskningsstrategien beskæftiger sig med målene for vores erkendelsesbestræbelser og rammebetingelserne for dannelse af nye begreber – og sammenhængen mellem begrebsdannelser på forskellige abstraktionstrin. Taktikken beskæftiger sig med, i hvilken rækkefølge det i praksis er bedst at tage de forskellige problemstillinger og begrebsdannelser op.

Taktikken, som vi i projekt drøm og psykoterapi har anlagt, er, at det er klogest at starte med udviklingen af et DIR. Forskningsstrategien er at få udviklet en DIR, der på den ene side kan bidrage til teoriudvikling og på den anden side forankrer teorien materielt. Taktisk starter vi imidlertid med at udvikle en DIR i en almen, knap nok ekspliciteret diskurs af

alle mulige (og umulige) praktiske og teoretiske fordomme. I denne diskurs ser vi på vores genstand og identificerer træk og egenskaber ved den. Det kan så meget vel være, at i en større og strategisk sammenhæng bliver mange af de (umulige) fordomme retoucheret væk, mens andre fremhæves som teoretisk baggrund for raffineringen af DIR, når det er arbejdet med den, der er i forgrund.

Den procesorienterede model må bygges anderledes op. Den må bygges op efter de principper, som allerede er antydnet i ovenstående diskussion: Når man koncentrerer sig om begrebsudvikling inden for en videnstype, og dermed har den i *forgrund*, så opererer de andre videnstyper diskursivt i *baggrunden*. Og når man skifter til at koncentrere sig om noget af det, der før var i baggrund, og altså sætter det i forgrund, så flyttes det, man hidtil har haft i forgrund, om i diskursiv baggrund.

I den empiriske undersøgelse træder så de teoretiske begreber og de handlingsregulerende begreber i baggrund – vores samlede viden får her form af DIR. Det er identificeringen af objekter og den systematiske fastholdelse af træk og egenskaber ved det, der er i forgrunden, og afgør hvordan termer bruges.

At noget træder i baggrund betyder ikke at det er forsvundet – heller ikke at det er uvæsentligt. Baggrunden har organiserende betydning for forgrundsbegrebernes udformning – men denne betydning er underlagt forgrundens bestemmelser. Baggrunden er diskurs for det aktuelt virksomme kriterium for begrebsdannelsen, som er forpligtet over for verden, hvad enten denne forpligtelse nu er 'sandheden' eller 'identifikationen'.

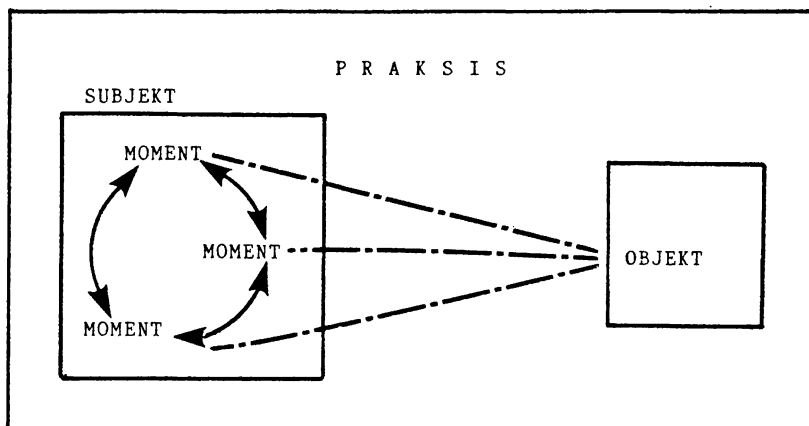
Det vi vil gøre er at fremstille en model, der kan bruges som et forskningsstrategisk kort ved at anskueliggøre disse tanker om vores samlede viden, med alle dens niveauer af begrebsdannelser, som en helhed under stadig udvikling. Vi vil prøve at anskueliggøre, hvordan disse forskellige niveauer, som i en produktorienteret model fremstår som vidensprodukter, i en procesorienteret model fremstår som udviklingsmomenter, der kan indgå i skiftende forgrunds/baggrundskonstellationer.

Denne model vil kunne læses på to måder: Man kan læse den *sekventielt* (fremadskridende rækkefølge), dels for et taxonomisk overblik over vidensniveauer og dels for en forskningstaktisk anvisning på, hvilket vidensniveau, hvilke begrebstyper, det er klogt at udvikle først. Man kan også læse den *simultant* (samtidig i ét overblik), hvor forskningsstrategien bliver klar: nemlig hvordan man bærer sig ad med hele tiden at medindbegribe de for-domme, man har i sine begrebsdannelser. Og det vil sige, hvordan de forskellige videnstyper skal indgå i begrundende/organiserende forhold til hinanden i det daglige arbejde.

I al sin modelteoretiske abstrakthed må den have følgende *form*: En praksis hvor det erkendende subjekts vidensdannelsesproces fremstilles som en fremadskridende cirkularitet (= spiral) i og med de forskellige momenter, på hver deres måde forpligtet over for verden, indgår som ud-

viklende momenter hos hinanden.

Figur 2



I næste afsnit vil vi gå over til en nærmere fremstilling af indholdet i en sådan procesorienteret model.

## II Skitse af forskningsmodellen

I fremstillingen af den procesorienterede forskningsmodel vil vi angive det, vi studerer, studieobjektet, ved en cirkel. Erkendelsespositionerne, som er defineret ved de forskellige kriterier for begrebsdannelse og følgende fremtræder som begrebssystemer og terminologier, angiver vi med kasser. Forbindelsen mellem kasserne og cirkelen og mellem kasserne indbyrdes, angiver vi med pile.

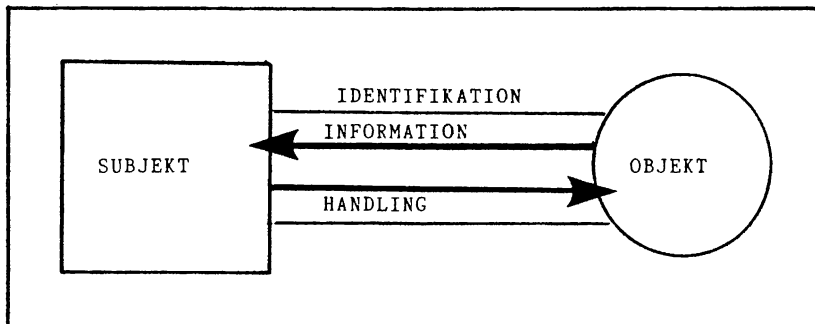
Vi vil fremstille modellen som en serie abstraktioner frem mod grundpositionerne i forskningsmodellen, som vi kalder henholdsvis en pragmatisk operant model (POM), en teoretisk operant model (TOM) og dataindsamlingsredskaberne (DIR).

### a. Dataindsamlingsredskabet (DIR)

Udgangspunktet er et subjekt, som fra en bestemt position i tid og rum, skal handle over for et objekt. Handlingen er formålsbestemt, og subjektets begrebsdannelse af objektet vejledes af i hvilken udstrækning, formålet opnås. Men i udgangspositionen forudsætter vi ingen artikuleret begrebsdannelse, kun hvad vi kalder spontan opfattelse af objektet.

Denne situation afbilder vi sådan i vor model:

Figur 3

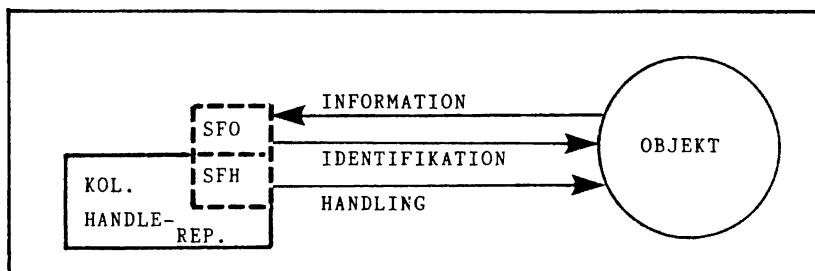


Figuren viser, at det fundamentale udgangspunkt er, at subjektet overhovedet konkret kan identificere objektet. Det sker i form af det materielle forhold, hvor subjektet får information om objektet igennem handling og omvendt: handler igennem de informationer det har om objektet.

Bruger vi psykoterapi som paradigmatisk eksempel, illustrerer modellen en terapeut, som møder en klient, hvor klienten snakker til terapeuten (giver information om sig selv og sin situation), og terapeuten snakker til klienten (handler over for ham).

Næste trin i abstraktionsprocessen er, hvor subjektet gør sig sit formål klart og organiserer sin spontane opfattelse og sin handling i lys af dette. Dette indebærer en organisering af den spontane opfattelse i lys af formålet. Subjektet bider mærke i det, som for en umiddelbar betragtning synes betydningsfuldt i lys af formålet og foretager sig de handlinger, som ud fra hvad han har fået at vide om objektet virker mest lovende for sit formål. Denne situation afbilder vi sådan:

Figur 4



Figuren viser første trin i abstraktionsprocessen, hvor vi begynder at uddifferentiere det erkendende subjekt. Ud af hele det kollektive handlerepertoire udkrystalliserer sig et spontant formålsbestemt handlerepertoire (SFH) og en spontan formålsbestemt opfattelse af objektet (SFO).

I vort eksempel har nu klienten præsenteret sig som en person, som søger terapeutens hjælp med et problem, og terapeuten har accepteret at hjælpe ham. Terapeutens formål, det som styrer, hvad han opfatter ved klienten, og hvad han foretager sig over for ham, er derved fastlagt som det, der kan gavne denne bestemte person i løsningen af hans problem.

Lad os antage, at klienten fortæller terapeuten, at han er forfærdelig jaloux på sin kone. Han bliver vred og bange, hvis hun snakker med andre mænd eller er i byen på egen hånd i forbindelse med tilfældige ærinde. Han plages af gentagne og smertefulde fantasier, om hvad hun gør med andre mænd. Han er også fuld af mistænksomhed over for, hvad hun siger til ham. Det, han beder terapeuten om hjælp til, er at skelne fantasi fra virkelighed i forhold til sin kone. Terapeuten opfatter herefter, hvad klienten fortæller om forholdet til sine kone, og hvordan han snakker om hende, som det, der har interesse, og han spørger for at få mere at vide om forholdet. Hvis terapeutens forståelse og træning ikke er raffineret udover dagligdagens forståelse, vil han fæste sig ved de informationer, klienten gav, som kunne indikere, at han fantaserede og ved de informationer, som indikerede, at klientens kone rent faktisk var ham utro. Han ville på dette grundlag fortælle klienten, hvordan han kunne gå til værks for at blive af med sin usikkerhed i sagen, som jo er det, klienten opfatter som sit problem. Eller han kunne på grundlag af, hvad han fik at høre, berolige klienten ved at fortælle ham, hvorfor det ser ud, som om jalousien ikke er berettiget, og at det klienten fortæller om konens aktiviteter ikke ser specielt utroværdigt ud. Eller han kunne søge at berolige klienten ved at snakke om, at det jo ikke kunne være så galt, og at det faktisk var helt naturligt efter så mange års ægteskab, om konen så også ind imellem var tiltrukket af andre mænd og flirtede lidt med dem. Hvorvidt terapeuten siger det ene eller det andet, er afhængigt af hvad han, på grundlag af hvordan han opfatter klienten og hans forhold til konen, tror vil gavne ham. Dette betyder ud fra en dagligdags opfattelse: at berolige ham.

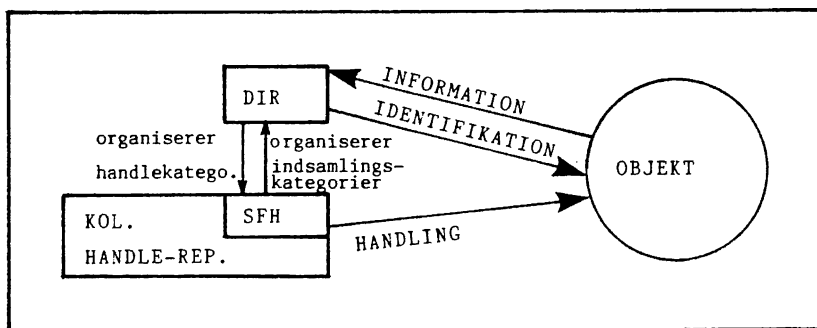
Hvis vor terapeut har en mere raffineret forståelse af situationen, vil han vide, at det klienten ser som sit problem, nemlig at skelne fantasi fra virkelighed i sin jalousi, ikke kan afhjælpes ved at berolige klienten eller ved at rådgive ham, om hvordan han kan få sikkerhed for, om jalousien bygger på et virkeligt grundlag. Han vil også vide, at et af klientens sandsynlige motiver for at opsøge ham, er at få legitimeret sin jalousi. Endelig vil han vide, hvis han er psykoanalytiker, at dersom jalousien har et reelt grundlag, så er der ingen hjælp at finde, idet de stærke følelser af tab og sårethed må anses som normale responser, også hvor affekten er stærkere, end situationen som sådan tilsiger. Terapeuten vil derudover vide, at hvorvidt jalousien er »normal« eller det Freud kalder »projiceret«, eller det han kalder »hallucineret« – som er de tre lag, Freud identificerer i jalousi – først kan afgøres under en analyse. Hvorfor klienten vil tilbydes at indgå i en psykoanalyse.

Dette fører os til de næste trin i abstraktionsprocessen, som vi vil beskrive som to trin. Men i praksis vil de ofte blive taget i et skridt og altid i et skridt i en psykoanalyse. Vi vil her forudsætte, at man kan etablere en psykoanalytisk situation og samtidig bevare en dagligdags forståelse af, at man kan rådgive et andet menneske. Det vil sige, at vi sætter forståelsen af klient-analytiker forholdet uden for parentes i forbindelse med hvilke handlingsmuligheder, terapeuten har. I andre praktiske erkendelsesopgaver inden for psykologien, typiske konsulentopgaver, vil denne adskillelse af de næste trin i abstraktionsprocessen være mere realistiske, end det er i psykoterapi.

Det næste trin i abstraktionsprocessen er således, hvor subjektet ikke nøjes med at få sin opmærksomhed styret af sit formål, men hvor informationer indsamles systematisk ved hjælp af det, vi har kaldet et dataindsamlingsredskab (DIR). Et dataindsamlingsredskab er en forædling af den umiddelbare opfattelse, idet informationen klassificeres med hensyn til dens betydning for formålet. Det består derfor også som oftest af en aktiv side, som i praksis vil være medbestemmende i, hvilke handlinger subjektet foretager, idet det begrunder handlinger, som kan fremprovokere informationer, som kan indgå i DIR's klassifikationer. I samfundsforskning vil dataindsamlingsredskabet f. eks. kunne være et spørgeskema. Hvis dataindsamlingen indgår i en praktisk erkendelsehandling, f. eks. i bestræbelser på at vinde et valg eller sælge et produkt, vil dets spørgsmål og svarkategorier udformes ud fra dette formål. Dataindsamlingsredskabets klasser bestemmes i princippet af den betydning, formålet tillægger informationerne. Men derudover vil den konkrete måde, informationerne fastholdes og fremprovokeres på, være med til at fastlægge, hvordan abstraktionen fra den umiddelbare opfattelse systematiseres som erfaringer, der kan handles på grundlag af.

I vores forskningsmodel afbilder vi denne situation således:

Figur 5



Denne figur viser os en yderligere uddifferentiering af det erkendende subjekts opfattelse i form af et dataindsamlingsredskab (DIR), der udvælger og organiserer data. Vi ser, at



*handlinger udløses af spontane formålsbestemte handlerepertoier (SFH), som er en del af det kollektive handlerepertoire. Disse handlinger frembringer information, som indhentes af DIR. DIR organiserer handlebegreberne diskursivt med sin baggrund af data om objektet – og er selv organiseret på baggrund af det faktiske handlerepertoire.*

### *b. Den pragmatiske operante model (POM)*

I en psykoanalyse er det selve den psykoanalytiske situation, som er dataindsamlingsredskabet. Denne situation har som sin begrundelse som informationsindsamlingsredskab, at klienten ikke kan fortælle terapeuten det, som er at fortælle om problemet, fordi en del af det, som er vigtig for problemets forståelse og løsning er fortrængte ubevidste impulser og forestillinger. Denne information kan blive tilgængelig i en psykoanalyse.

Vor klient får at vide, at dersom han vil lære, hvorfra i ham selv disse stærke følelser af jalousi stammer, må han søge deres rod i fortrængte følelser og forestillinger. Disse kan blive tilgængelige for ham, dersom han er villig til at følge bestemte grundregler for samtale med terapeuten, og i øvrigt være villig til at investere den tid og den disciplin (og penge), som er nødvendig til afklaring af jalousiens grund. Selve den psykoanalytiske situation indebærer, at klienten skal komme til analyse tre til fem gange om ugen, at han skal lægge sig ned på en briks med analytikerens siddende uden for hans synsfelt. Således anbragt skal han fortælle, hvad der falder ham ind så umiddelbart, som det er ham muligt. Han skal ikke tænke på noget bestemt, og han skal ikke lade være at fortælle noget, fordi det er ubetydeligt eller pinligt. Han skal, som det hedder inden for psykoanalysen, associere frit. Ofte vil drømme eller fantasier spontant blive fortalt med denne instruktion, men oftere vil analytikerens spørge efter drømme. Når den er fortalt, vil analytikerens opfordre klienten til at associere til drømmens forskellige elementer.

Ud af denne situation og af analytikerens tolkninger og andre interventioner, vokser en erkendelse af, hvad der motiverer klienten i hans jalousi. Indbygget i metoden ligger en forhåndsopfattelse om, hvad der er vigtige elementer i associationerne. Denne forhåndsopfattelse er formuleret som en teori om sindets funktionsmåde og driftslivets udvikling og tjener til at begrunde, hvad der er vigtigt ved associationerne, og hvorledes og hvorfor tavshed og undgåelse af bestemte temaer i sig selv er mindst lige så informationsbærende som de manifesterede associationer.

I tilfældet med den jaloux ægtemand afdækkes f. eks. hurtigt i analysen af drømmene et forklædt begær efter en anden kvinde end hans kone, og han udviser stor modvilje mod overhovedet at overveje rimeligheden af en tolkning langs disse linjer. Han elsker og ærer sin hustru og har aldrig set på en anden kvinde med begærlige øjne. Men analytikerens har fat i den lange ende i den sag, og eftersom andre drømme og associationer

med et lignende indhold fremkommer, tvinges klienten af sit eget materiale til at erkende grundlaget for sin store sensitivitet over for konens uskyldige øjekast efter de unge mænd med de stramme bukser. Grundlaget ligger i hans egen fordømmende og skyldbetyngede fortrængning af den længselsfulde glæde han har ved synet af naboens datter, oftest udtrykt som lidenskabelig forargelse over hendes udsvævende liv. Vor analytiker kan på dette grundlag anbefale ham en mindre restriktiv holdning til disse sager og bedyre for ham, at »convention has laid down that neither partner is to hold the other accountable for these little excursions in the direction of unfaithfulness, and they usually result in the desire that has been awakened by the new object finding satisfaction in some kind of return to faithfulness to the original object« (Freud, 1979 (1922), p. 199).

Men det kan være, at den centrale dynamik i jalousien viser sig at være en anden, og at eksponeringen af klientens egne lyster til utroskab ikke handler om naboens datter. Det kan være, at det som driver mistænksomheden over for konens øjekast er formelen »Jeg længes ikke efter ham, hun gør!« (ibid.). Ved en sådan dynamik, hvor jalousiens drivende affekt ikke er egne fortrængte lyster til sidespring, men hvor jalousien er en hallucinatorisk paranoia båret af et fortvivlet forsvar mod en fuldt udviklet homoseksualitet, er det ikke tilstrækkeligt at eksponere de ubevidste fantasier. Hvis en sådan person overhovedet kan indgå i en analytisk kontrakt, og det er i sig selv tvivlsomt, må der arbejdes med overføringsforholdet.

Det næste og sidste trin i vor abstraktionsproces er således et, hvor ikke bare indsamlingen af information er styret af et dataindsamlingsredskab, men hvor også subjektets handlinger er baseret på en forædling af opfattelsen af, hvad der vil være formålstjenligt at foretage sig til opnåelsen af formålet. Den implicitte og spontane direkte sammenhæng mellem opfattelsen af objektet, og hvad der er hensigtsmæssigt at gøre for at opnå formålet i situationen, erstattes med en pragmatisk operant model (POM). Handlingerne formes af andre hensyn end den umiddelbare påvirkning af det, som gennem dataindsamlingsredskabet bliver formidlet som problemets karakter. Disse »andre hensyn« har karakter af forestilling om sammenhængen mellem, hvad man kan gøre, og hvilken effekt, det man gør, har.

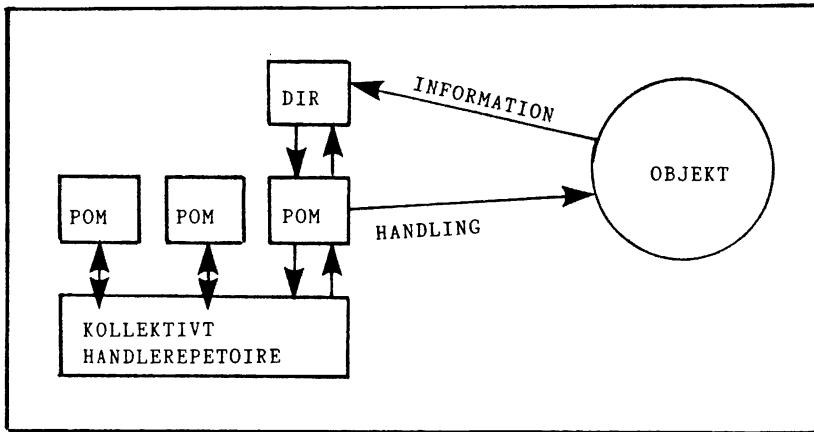
Hvis man f. eks. i det Konservative Folkepartis hovedkvarter finder ud af gennem sine spørgeskemaundersøgelser (DIR), at Anker Jørgensen opfattes som mere personligt troværdig end Poul Schlüter, og man deraf slutter, at man i næste valgkamp må lægge vægt på Schlüters personlige hæderlighed, så har man en spontan opfattelse af sammenhængen mellem handlinger og deres konsekvenser. Det kan så vise sig, at den propaganda, som går ud på, at man trygt kan handle hus med Schlüter ikke bliver troet, at såfremt man gør valget til et spørgsmål om tillid til personens troværdighed, så taber man. Hvis man derimod har en forestilling om, at

danskernes valg af politiske ledere mindre handler om, hvem de personlig har tillid til og mere om, hvem der kan få dem til at føle at være på vinderens side og mere om at få nogle smarte og hensynsløse folk i ledelsen, som ikke tager det så nøje med hvem politikken går ud over, bare den virker, så tilrettelægges propagandaen på et andet grundlag. Selv om man tilsyneladende udtrykker sin tillid til den, man stemmer på, følger det ikke altid deraf, at den politiske handling (propagandaen) skal koncentrere sig om at øge sin mands troværdighed. Med en forestilling om sammenhængen mellem propagandaens temaer og valg handlingen, som er anderledes, f. eks. således at propagandaen kan bidrage til, at andet end troværdigheden bliver centralt i stemmeafgivelse, så har man lavet sig en model over sammenhængen mellem handlingen, og det man vil opnå med den, som kan tilpasses omstændighederne.

I tilfældet med Schlüter kan man have en model, som tager Schlüters faktiske egenskaber som givet og søge valgets centrale temaer centreret om egenskaber, han kan udvise. I stedet for den personlige troværdighed, sætter man vinderens evne til at fremvise en optimistisk holdning og hensynsløse tiltagelyst som det, man kan identificere sig med, og som det centrale tema for valget. Det Konservative Folkepartis mand kan fylde denne propagandalinje ud, og man får den personlige troværdighed med som frynsegode, fordi han faktisk taler fra sit hjerte. Man har derved udviklet en pragmatisk operativ model (POM) for sammenhængen mellem det dataindsamlingsredskabet fortalte én om objektet (befolkningens holdninger) og de handlemuligheder, man havde til rådighed (en bestemt politisk leder og et propagandaapparat).

Modellen er *pragmatisk* og *operativ*, fordi den kun tager hensyn til sit formål (at få flere stemmer ved valget), og fordi den tager udgangspunkt i de konkrete foreliggende omstændigheder (Schlüter og hans egenskaber, danskernes respekt for snuheden og ønsket om bedre tider). Den bryder sig ikke om, hvordan de økonomiske og samfundsmæssige realiteter for øvrigt er beskaffet eller om gyldigheden af den virkelighedsbeskrivelse, som formidles. Med vores forskningsmodel afbilder vi denne situation således:

Figur 6



Figur 6 viser, at af den oprindelige spontane opfattelse fra figur 4 er der udkrystalliseret såvel en pragmatisk operant model POM, som et dataindsamlingsredskab DIR. Konkrete informationsudløsende handlinger udløses af POM, og informationerne indhentes af DIR. POM og DIR virker gensidigt organiserende ind på hinanden. Vi ser videre, at der kan eksistere en række POM'er ved siden af hinanden, hver afbildende genstanden ved dens behandelighed - dvs. ved dens funktionsegenskaber. Enhver POM er en konkret organisering af det kollektive handlerepertoire.

I den psykoanalytiske situation opfattes forholdet mellem klient og analytiker som det centrale medium for kurering af klientens lidelser. Dette forhold kaldes overføringsforholdet. Tanken er, at klientens forstyrrede opfattelse af virkeligheden og af sig selv er udviklet gennem hans forhold til centrale personer i sin opvækst, primært mor og far. De barnlige fornemmelser og opfattelser, som er fortrængte, fordi de var uforenelige med mors eller fars opfattelse af én eller med forholdet til dem, styrer følelser og virkelighedsopfattelser i det voksne liv. Siden motivet til fortrængningen ligger i historien, kan de kun opløses ved, at dette motiv opløses, ved at man som voksen kan gøre det tilgængeligt. Men det kan ikke uden videre ske, fordi den voksne bevidsthed og begribelse netop er udviklet på et følelsesmæssigt grundlag, som forudsætter de forbudte følelsers ikke-eksistens. Store dele af den voksnes virkelighedsopfattelse - og det som er fortrængt ved den - er udformet for at holde eksistensen af de forbudte følelser og impulser væk fra bevidstheden. De er uforenelige med ens selvopfattelse og selvagtelse.

I den psykoanalytiske situation, hvor analytikeren er den ansigtsløse og neutrale og interesserede tilhører til artikuleringen af disse fortrængte impulser og følelser, danner klienten sig en fantasiforestilling om analytikerens respons på, hvad han får at høre. Denne forestilling er identisk med den forestilling, han havde som barn, om hvordan forældrene ville reagere på disse impulser. Man *overfører* sine barnlige holdninger til far/mor

og forestillinger, om hvordan de ville reagere, på analytikeren. Derved bliver skammen og skylden og angsten, som motiverede fortrængningen, levende og bestemmer, hvilke følelser man udvikler over for analytikeren. Man udvikler en overføringsneurose, hvor analytikeren tager forældrenes plads i den neurotiske udvikling.

Men siden analytikeren ikke reagerer som forældrene gjorde på de forbudte impulser, og siden han på et fantasiplan har den samme autoritet som forældrene engang havde med hensyn til at bestemme, hvordan verden er skruet sammen, og hvordan man selv skal være for at være acceptabel, vil analytikeren gennem sin deltagelse i overføringsneurosen være i en position, hvor de tidlige skadelige følelsesmæssige præmisser kan korrigeres. Klientens accept af sine følelser og sit forhold til verden, som den er, kan ved analytikerens støtte etableres. Oplevelserne behøver ikke længere forvrides af behovet for at fortrænge aspekter af virkeligheden eller ens egne følelser over for den i bestræbelsen på at bevare et for mor/far acceptabelt selvbillede.

Denne opfattelse af hvad det er, som skal til for at en neurose skal kureres, begrundes analytikerens handlinger i analysen. Han opfører sig anonymt tilstedeværende og bringer intet af sine egne personlige egenskaber ind i analysen. Han spørger efter og opmuntrer klientens udtryk for følelser og forestillinger om sig selv. Han er velvillig tolerant over for det forbudte og lader sig ikke skræmme eller lokke fra sin position som tilhører eller til at fravige de betingelser for analysen, som handler om, hvad man skal snakke om, og hvornår man skal mødes, eller hvordan man skal placere sig fysisk i forhold til hinanden. Analytikerens forestillinger om overføringsforholdets centrale betydning for klientens helbredelse, begrundes næsten alt, hvad han foretager sig i analysen. Det er en pragmatisk operativ model (POM) for analytikeren i en psykoanalyse.

Anvendt over for vor jaloux ægtemand, vil analytikeren vide, at det er højst usikkert, om han kan få hjælp. På Freuds tid, hvor homoseksualitet blev set som en perversion, vil opgaven oftest blive formuleret som en, der handler om at helbrede denne fejlrettede seksualitet. Udsigterne hertil er erfaringsmæssigt ringe. Den dominante seksuelle rettethed er etableret så tidligt, at den for alle praktiske formål er at opfatte som en biologisk disposition. Det er samtidig sådan, at den konflikt, som klienten lever mellem sin fornemmelse af identitet – herunder kønsidentitet – og selvagtelse på den ene side, og hans seksuelle rettethed på den anden, har en styrke som motiverer, at hele virkelighedsopfattelsen styres af bestræbelsen på at bevare identiteten mod den truende fare. I denne paranoide verden er der ikke meget plads til den åbenhed, som er første skridt mod erkendelsen af de forbudte impulser som ens egne.

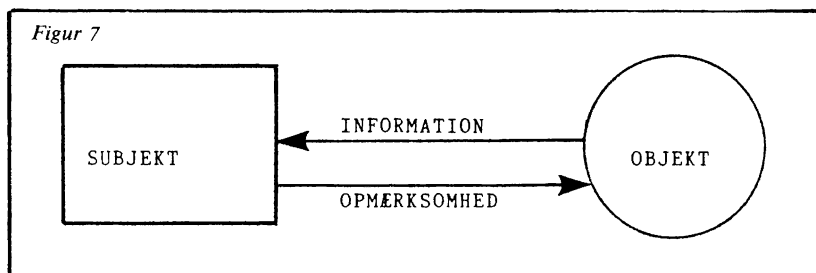
I et moderne socialpsykologisk klima er muligheden noget større. Den grundliggende konflikt mellem kønsidentitet og seksuel rettethed, og som indebærer at accepten af den seksuelle rettethed river fundamentet for

kønsidentiteten – og dermed identiteten overhovedet – væk, understøttes ikke helt så massivt. Det er således reelt muligt for en moderne analytiker at have krop bag responser, som både bekræfter klientens oplevelse af sig selv som dreng/mand og hans lyst til andre mænd. Noget som var bestemt umuligt for en analytiker på Freuds tid. Den pragmatisk operative model i psykoanalysen, som formuleres som overføringsneurosens centrale kurative betydning, er i analytikerens hovede sammenkædet med mere teoretisk betonedede forestillinger som seksualitetens udvikling. Disse ville på Freuds tid i praksis blokere for analytikerens evne til at udfylde sin rolle som overføringsobjekt. Han ville kun med autensitet kunne bekræfte klienten i den grundliggende konflikts uløselighed. Hvorfor et symptommønster som har forsvaret mod homoseksualitet som den drivende dynamik, således som man ofte ser det i paranoia, blev opfattet som utilgængeligt for analyse, også i de tilfælde hvor paranoiaen i sig selv ikke forhindrede klienten i at søge psykoanalyse.

Hvilket illustrerer ønskeligheden af at bevare den relative selvstændighed til de pragmatisk operative modeller og at fastholde POM-begrebernes begrundelse i praktiske erfaringer med hvad, som er virksomt, uafhængig af den teoretiske legitimation.

### c. Den teoretisk operante model (TOM)

Udgangspunktet er igen et subjekt, som fra en bestemt position i tid og rum, søger erkendelse om et objekt. Subjektet retter sin opmærksomhed mod objektet. Hvad det får at vide om det søges fastholdt i begreber, som for det første er en troværdig genspejling af objektets egenskaber, og for det andet at de egenskaber, som søges fastholdt i begreberne, er almene. Formålet med den teoretiske begrebsdannelse er således en specifik og konkret genspejling af objektets almene egenskaber. Men i udgangssituationen forudsætter vi heller ikke her nogen egentlig systematisk begrebsdannelse, kun hvad vi kalder en spontan opfattelse af objektets egenskaber, identificeret som *dette* objekts egenskaber. Denne situation afbilder vi sådan i vor model:



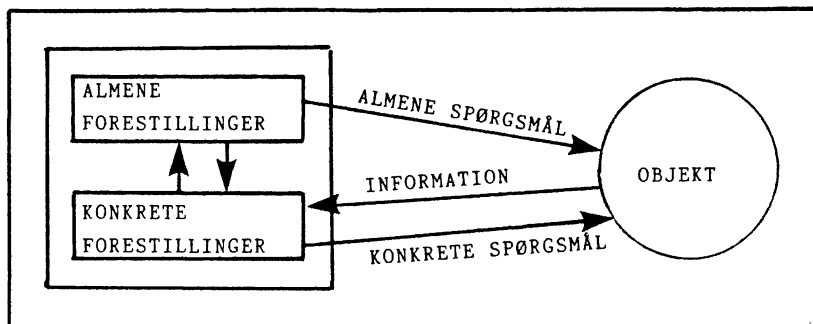
Figur 7 viser samme slags udgangssituation som figur 3, blot drejer det sig her ikke om niveauet for handlebegreber, men niveauet for teoretiske begreber. 'Handling' er derfor her erstattet med 'opmærksomhed'. Gennem opmærksomhed får det erkendende subjekt information om genstanden.

Bruger vi personforståelsen i psykoterapi som paradigmatisk eksempel, illustrerer modellen en terapeut, som møder en klient, hvor klienten snakker til terapeuten (giver information om sig selv og sin situation), og terapeuten er opmærksom på klienten som denne konkrete anden person, der fortæller om sig selv.

Næste trin i abstraktionsprocessen er, hvor subjektet gør sig sin interesse i at forstå den anden person klart. Han organiserer sin spontane opfattelse i lys af dette og styrer sin opmærksomhed og sine handlinger i lys af, hvordan han kan få sin erkendelse af den anden person udvidet. Dette indebærer, at han lægger mærke til sådanne sider, som klienten udtrykker om sig selv, og som hans spontane almene forhåndsopfattelse af personer fortæller ham er interessante. Det indebærer også, at hans spørgsmål og andre handlinger over for klienten er styret af hensynet til at få noget at vide som han ud fra sin spontane forhåndsopfattelse mener er af interesse.

Dette afbilder vi på følgende måde i vor model:

Figur 8



Figur 8 viser, at vi på dette abstraktionstrin kan uddifferentiere det erkendende subjekt i en del, der vedrører den almene forestilling om genstanden og en del, der vedrører den konkrete forestilling. Fra den konkrete forestilling stilles konkrete spørgsmål, der giver konkret information, som på den ene side organiseres af den almene forestilling i og med, at denne virker som baggrundsorganisering af den konkrete forestilling – på den anden side er den konkrete information med til at udvide den almene forestilling. Tilsvarende stilles almene spørgsmål fra den almene forestilling, hvilket også giver information til den konkrete forestilling.

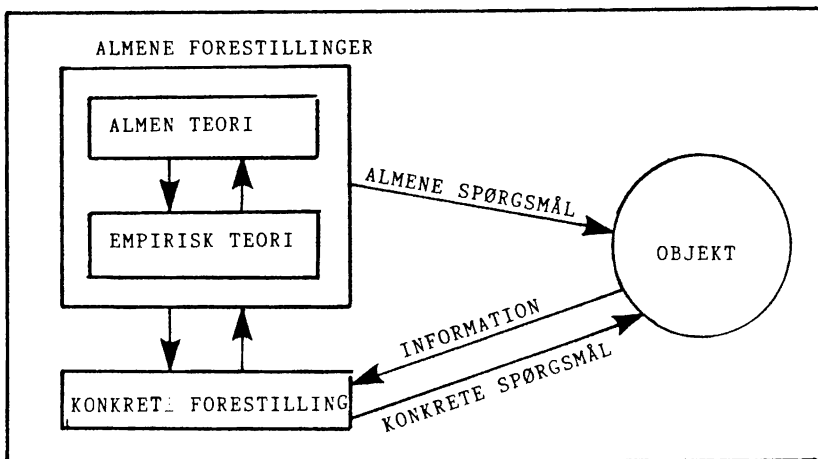
I eksemplet med vor jaloux ægte mand vil det sige, at terapeuten ordner sine spørgsmål efter, hvad han ud fra en dagligdags opfattelse af jalousi tror er vigtig. F. eks. hvorvidt der er en virkelig grund til den, eller om der kan være sider ved klientens forhold til konen, som er årsag til, at hun »gør ham jaloux«. Men siden vor terapeut jo er en skolet psykoanalytiker, vil han også i sin erkendelsesbestræbelse foreslå klienten at gå i analyse, idet han vil vide, at både klientens selvforståelse og hans forståelse

af klienten ikke kan komme videre uden, at samtalen fortsætter i terapi-situationens strukturerede rum. Han kan heller ikke få noget alment at vide om jalousiens virkemåde af denne klient uden gennem psykoanalyse.

Før vi går videre i vor abstraktionsproces, skal det bemærkes, at klientens motiv til at indgå i en psykoanalyse nok kan formuleres som den at søge erkendelsen af sig selv udvidet. Men i praksis vil der ligge, udtalt eller udtalt, at motivet er en kur, at erkendelsen er redskabet til kurens opnåelse, således som man inden for psykoanalysen opfatter disse forhold. Den mere almene erkendelse, som er udviklet på grundlag af de konkrete analyser, er i metodisk henseende underlagt den terapeutiske bestræbelse. Men vi sætter i dette afsnit den terapeutiske bestræbelse uden for parentes, vi opfatter den psykoanalytiske situation som et redskab i en erkendelsessøgen uden at bryde os om den metodisk og etisk komplicerede sammenvævning i praksis af forholdet mellem en bestræbelse på at udvide vor erkendelse konkret og alment og at helbrede eller lindre konkrete lidelser.

Men det er ikke umiddelbart oplagt for vor klient, at han trænger til at lægge sig på briksen for at lære noget mere alment om jalousi, som han kan anvende i forståelsen af sin egen. For at overbevise ham om frugtbarheden af det, må terapeuten redegøre for sin teoretiske forforståelse. Han må præcisere den dagligdags almene forståelse, som hidtil har været præmis i samtalen med klienten om hans jalousi. Dette bringer os til næste trin i vor model:

Figur 9



Her er den almene forestilling yderligere uddifferentieret: Den består nu af en almen teori og en empirisk teori om genstanden. Tilsammen er der et gensidigt organiserende/udviklende forhold mellem den almene forestilling og den konkrete forestilling, og internt er der et sådant dobbelt forhold i den almene forestilling mellem den almene teori og den empiriske teori.



Differentieringen mellem det vi her kalder almene teorier og det, vi kalder empiriske teorier, er ikke skarp. Man kunne endvidere lægge flere lag »ovenpå« til den filosofiske antropologi først og fremmest, men også til mere kundskabsteoretiske forudsætninger for begrebsdannelsen. Tilsvarende kunne det niveau i begrebsdannelsen, som vi har kaldet den empiriske teori, differentieres ud både i bredden med hensyn til hvad, der omfattes, og i forskellige lag af abstraktion i spændingsfeltet mellem de overordnede teoretiske opfattelse og den empiriske forankring.

Inden for samfundsvidenskaberne er der også uskarpe skillelinjer mellem socialfilosofien og de empiriske teorier, men her må man yderligere foretage en differentiering med hensyn til hvilket samfundsmæssigt niveau, man empirisk tager udgangspunkt i, om det er samfundet som et hele eller grupper og subkulturer inden for det og med hensyn til hvilke(t) samfund, man snakker om.

Når vi lægger skillelinjen, som vi gør, mener vi med dette, at det vi kalder almene teorier befinder sig på et abstraktionsniveau mellem filosofien og den empiriske bundne begrebsdannelse med argumentatorisk forpligtelse begge veje.

Det empirisk teoretiske niveau opfatter vi som primært forpligtet over for empirien, men at begrebsdannelsen er styret af de almene teorier. Styret i næsten samme forstand som enhver videnskabelig begrebsdannelse er styret af kundskabsteoretiske opfattelser, dvs. som retningsbestemmende og som rammebetingelser. Som rammebetingelser kan de ikke overskrides uden selvmodsigtelse og som retningsbestemmende har de mere advarselskarakter: Fortsætter begrebsdannelsen ad denne vej, vil man før eller senere modsige de almene teorier og dermed være forpligtet på en refortolkning af alle de resultater, som de almene teorier så langt har givet den klareste erkendelse af.

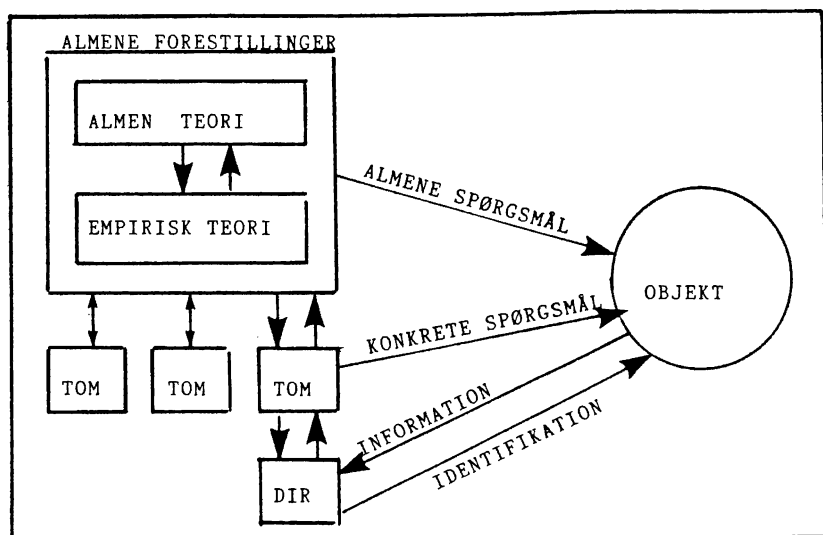
For vor klient indebærer dette, at han får at vide, hvordan menneskelivet kan opfattes som en driftskæbne, udformet i konflikten mellem lystprincippet og realitetsprincippet. Han lærer, at disciplinering af drifter er civilisationens forudsætning, og at det civiliserede menneske køber sin bekvemmelighed, sin erkendelse og sine kulturelle udtryk for en pris, som er livslykken selv. Han får også at vide, at denne disciplinering af drifterne allerede er sket, at der ikke findes nogen vej tilbage til paradiset. At det eneste valg, der findes, er om drifterne skal disciplineres ud fra en bevidst erkendelse af deres natur og en realistisk erkendelse af virkelighedens beskaffenhed, eller om det skal ske ved fortrængning af konflikterne mellem drift og realitet og drifterne indbyrdes. Og han får at vide, at fortrængningen har en større omkostning end disciplineringen i form af tabte lystmuligheder og i form af en forvreden erkendelse og oplevelse af livets begivenheder.

Han får endvidere at vide, at lystmulighederne og drifterne har en historie, som er konkret og specifik for ham som person. At han har magt-

fulde ubevidste motiver, som styrer hans oplevelser af sig selv og af andre betydningsfulde mennesker for ham, at det han oplever som sit »jeg« kan opfattes som en psykisk instans, som er vokset frem i spændingsfeltet mellem forældrenes socialiserende indflydelse og drifternes primitive krav. Han får at vide, at seksualitet og kærlighedslængsel er de centrale drifter, at de har en historie, som har formet deres aktuelle skikkelse og udtryksformer, at historien handler om stærke lidenskaber udfoldet i forbindelse med pottetræning og amning, hvor eksistensen som individ konstant var på spil. Af dette og mere til forstår vor klient, at hans lidenskabelige jalousi nok har sin grund i hans egen historie mere end i konens opførsel. Og vil han lære den historie at kende konkret, må han indgå i en psykoanalyse, da der ikke findes andre måder at få kendskab til de fortrængte motiver på.

Hvilket bringer os til sidste trin i vores model. Vi foretager her en udifferentiering af den konkrete opfattelse af genstanden. For det første i en teoretisk operant model af genstanden, og for det andet finder vi nu tilbage til det dataindsamlingsredskab DIR, som vi fik uddifferentieret med figur 5.

Figur 10



Det som vi i figur 8 og 9 har kaldt den konkrete forestilling om genstanden, er på dette trin differentieret i henholdsvis en teoretisk operant model, TOM, og et dataindsamlingsredskab, DIR. Gennem de almene og konkrete spørgsmål udgør teorierne og de teoretiske operante modeller diskursiv baggrund for DIR – og den art af information, der hermed indsamles. På den anden side medvirker DIR gennem sin konkrete identifikation af genstanden udvidende ind på teorier og modeller.

Dette sidste trin i abstraktionsprocessen er en dobbeltbevægelse. For det første nøjes subjektet ikke længere med en umiddelbar opfattelse af sit studieobjekt, men indsamler nogen information om det på en systematisk måde ved hjælp af et dataindsamlingsredskab (DIR).

Dataindsamlingsredskabet fastholder på en systematisk måde de informationer, som subjektet ud fra sin erkendelsesinteresse finder er interessant, og det vil i første omgang sige, alle de informationer som kan fortælle noget om objektets almene egenskaber. Hvad som i en konkret erkendelsesakt opfattes som almene egenskaber kan så enten begrundes teoretisk eller empirisk ud fra samling af de egenskaber, som synes mest alment forekommende i denne art af studieobjekt.

Dataindsamlingsredskabet må kunne fastholde informationer om egenskaberne forekomst på en specifik og konkret måde. Det betyder også, at det må være en del af redskabet, at de konkrete objekter kan fastholdes, så de i hvert enkelt tilfælde kan identificeres som *dette* objekt. Det må også være en del af DIR, at de objekter som således fastholdes, kan identificeres som værende af den art, man er interesseret i. At kunne fastholde objektet som *dette* objekt har sin betydning i det øjeblik, man efter en analyse af den information, dataindsamlingsredskabet har forlenet en med, finder det af interesse at undersøge det nærmere for andre egenskaber, end de som i første omgang blev formidlet af dataindsamlingsredskabet. Dataindsamlingsredskabet (DIR) vil typisk bestå i et klassifikatorisk system for den information, man får fra objektet og i procedurer, hvorved man fastholder og identificerer det konkrete objekt, man i en given konkret dataindsamling får informationer om.

Den anden bevægelse i denne sidste abstraktionsproces, er den som præciserer de empiriske teorier til teoretisk operante modeller (TOM). De teoretisk operante modeller skal være en præcisering eller konkretisering af den empiriske teori til en konkret model, som kan formuleres i termer som er forenelige med dataindsamlingsredskabets klassifikationer. Den teoretisk operante models (TOM) begreber skal således udvikles af teoriens, og den er argumentatorisk forpligtet over for teoriens udsigelser, som den i princippet eksemplificerer. Retningen, modellen udvikles i, er givet af den forhåndenværende DIR. Den teoretisk operante models begreber udvikles således fra teoriens begreber henimod dataindsamlingsredskabets klassifikationer.

Et eksempel fra samfundsvidenskaberne kan illustrere disse begrebsdannelse. Keynes »The General Theory of Employment, Interest and Money« (Keynes, 1970 (1936)) er en empirisk makroøkonomisk teori i den forstand, vi her bruger termerne. Denne er nu om dage i modificeret form udformet som en teoretisk operant model (TOM) i nationalregnskabet, som giver et så konkret og sandfærdigt billede af nationens økonomiske virksomhed i et år, som man kan fremkomme med. Nationalregnskabet kategorier er udformet og organiseret på grundlag af den indsigt i

makroøkonomiske sammenhæng, som er formuleret i Keynes's generelle teori. Nationalregnskabets konkrete tal er fremskaffet af Danmarks statistik, hvis hele organisation og mangfoldighed af dataindsamlingsprocedurer fungerer som et DIR over for nationalregnskabet (TOM) og over for den teoretiske indsigt i økonomiske sammenhænge, som er formuleret i de makroøkonomiske modeller på et Keynesiansk grundlag.

I relation til vore begrebsdannelser vil budgetdepartementets model (ADAM), hvor man udregner de budgetmæssige konsekvenser af Folketingets forskellige vedtagelser, fungere som en pragmatisk operant model (POM). Ganske særligt hvis den suppleres med konkrete vurderinger af mulighederne for vedtagelser i Folketinget, hvad de jo gør, når regering og folketingsudvalg bruger modellen i den løbende politiske praksis.

Vor klient får noget at vide om sin jalousis grunde gennem den psykoanalytiske situation, som er det dataindsamlingsredskab, han sammen med terapeuten har til sin rådighed. Han lærer – til sin store skræk – at hans jalousi ikke gælder konen, men hendes (imaginære) elskere, at den underliggende affekt, som driver mistænksomheden frem er angsten for erkendelse af sin egen længsel efter andre mænd. Han lærer også gennem en konkretisering af den almene udviklingslogik, som er formuleret i den empiriske teori om den psykoseksuelle udvikling, at denne længsel havde som én af sine grunde hans stærke tilknytning til moderen, som gjorde det umuligt for ham at overføre og videreudvikle disse følelser til andre kvinder. Hans eneste mulighed i den psykoseksuelle udvikling har været at finde andre mål for sin erotiske længsel.

Vi ser endvidere, at der er et dobbeltforhold mellem alle erkendelsesmomenter, hvilket skal læses som, at de såvel virker organiserende som udvidende ind på hinanden.

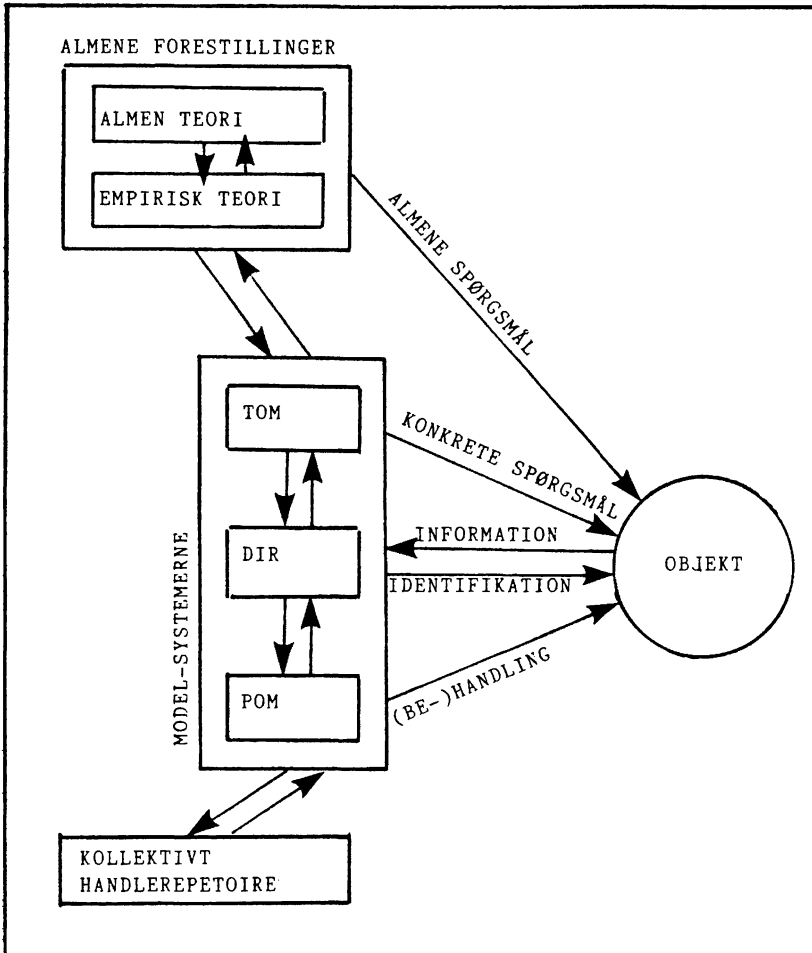
### III Model systemerne

Som det fremgår af figurerne er de forskellige vidensprodukter koblet til hinanden med dobbeltpile, som skal illustrere den tanke, at erkendelsens forskellige dele indgår som momenter i udviklingen af hinanden.

Det er en anskueliggørelse af den tanke, som vi fremsatte tidligere under vore overvejelser om arter af forskningsmodeller, nemlig at i en procesorienteret forskningsmodel afbildes det forhold, at de forskellige vidensmomenter indgår i et skiftende forgrunds/baggrundsforhold til hinanden alt efter, hvilket formål som står centralt.

I et sådant forgrunds-/baggrundssystem opfattes de forskellige vidensmomenter ikke som selvstændige entiteter – de opfattes ikke som systemer lukkede mod hinanden, men som momenter, der indgår som organiserende baggrundsbestemmelser i hinandens udvikling og derfor udgør

Figur 11



Figur 11 viser modellen i sin helhed. Den er fremkommet ved at sammenbygge figur 6 og 10. Vi ser, at subjektpositionen er uddifferentieret i tre hovedblokke: Den almene forestilling, modelsystemerne og det almene pragmatisk operationelle system. Modelsystemerne udgør den konkrete forbindelse til genstanden. POM er systemet af konkrete handlingsregulerende begreber, hvorfra der udgår handlinger. DIR er systemet af dataindsamlingskategorier, hvortil der indgår information. TOM er systemet af operationelle teoretiske begreber, der afspejler genstandens lovmæssigheder ved dens konkrete træk og egenskaber – herfra udgår de konkrete spørgsmål.

åbne systemer. Vi skal nu se nærmere på, hvordan modellerne POM, DIR og TOM indgår som sådanne momenter af åbne systemer i udviklingen af hinanden.

*a. POM/DIR-systemet*

POM, den pragmatisk operationelle model, er en konkret model, der fastholder genstanden i handletermer, dvs. at den gengiver genstanden ved dennes behandlelighed. Derfor er den nyttig: den anviser konsekvenser af handlinger, der virker forandrende ind på genstanden uanset om dens begreber i videnskabelig forstand er sande. DIR, dataindsamlingsredskabet, er en samling af datakategorier, der fastholder behandlelige træk og egenskaber ved genstanden.

Som sådan forudsætter og implicerer POM og DIR hinanden. DIR forudsætter en POM i den forstand, at POM ved sine handleanvisninger og igennem den konkrete handling så at sige udpeger, hvilke sider ved genstanden, der skal søges information om igennem DIR. Den angiver DIR's informationssøgende retning og sikrer derved, at DIR bliver et system af kategorier, der på sin side er relevante for POM. POM forudsætter på sin side DIR i den forstand, at uden de konkrete identificerede træk indsamlet ved DIR's kategorier er det tilfældigt og uafgørligt om POM's handlebegreber er rene projektioner eller er en genspejling af en faktisk forbindelse mellem POM's billede af behandlingsmuligheder og af objektets egenskaber.

POM og DIR indgår altså i ét system med hinanden. Det betyder, at vores erkendelse, set under denne synsvinkel, fungerer som en helhed: Vi danner os modeller af, hvordan vi kan handle over for verden igennem de informationer, vi får om den – og vi får informationer igennem vores handlingsanvisende modeller og de faktiske handlinger. Om terapeuten har en effektiv konkret opfattelse af, hvordan han skal handle over for denne konkrete klient, afhænger blandt andet af, om han bruger sine øjne og ører.

POM/DIR er ét system i vores erkendelse, hvorfra der udgår to identificerende momenter: Når POM er i forgrund, og erkendelsessystemet således har karakter af et handlingsanvisende system, så begrundes konsekvensfyldte handlinger – vi kan simpelt hen i praksis 'tage fat i verden'. Når DIR er i forgrund, og erkendelsessystemet har karakter af et dataindsamlingsredskab, så udvælges og fastholdes information – vi er 'opmærksomme på verden'.

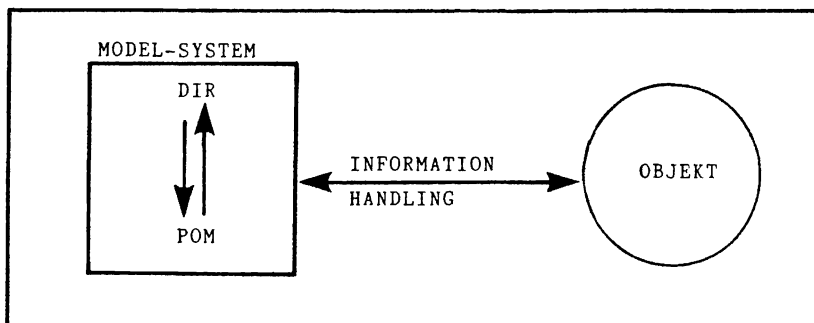
Forskningsstrategisk, dvs. i overvejelserne over hvordan man konkret bærer sig ad med at udvikle sin DIR og sin POM, må man da gøre sig klart, at udviklingen af den ene altid forudsætter den anden som baggrundsmoment. Helt så simpelt som man forskningstaktisk kunne ønske det, nemlig at man kunne udvikle først den ene og så den anden som er følgeprodukt heraf, er det altså ikke.

Når vi er på niveauet for DIR-dannelser, så kan vi se, at de praktiske påvirkningsmuligheder indgår som et moment i udformningen af DIR's kategorier – forskningsstrategisk må vi altså holde os vore forudsatte på-

virkningsmuligheder for øje, for at forstå disse datakategoriers diskurs: at vi udvælger vore kategorier i det handlingsperspektiv, vi har på genstandsområdet. Når vi er på niveauet for POM-dannelser, ser vi, at DIR indgår som moment. For at forstå vores handlingsmodels diskurs må vi altså forstå de dataindsamlingsredskaber, vi har til rådighed.

Dette at POM og DIR snarere end at være lukkede enkeltpositioner er momenter i et system, vil vi illustrere ved at samle POM-kassen og DIR-kassen i én overkasse, illustrerende POM/DIR. I produktorienteret forstand skal de da læses som momenter i en fortløbende proces.

Figur 12



### b. TOM/DIR-systemet

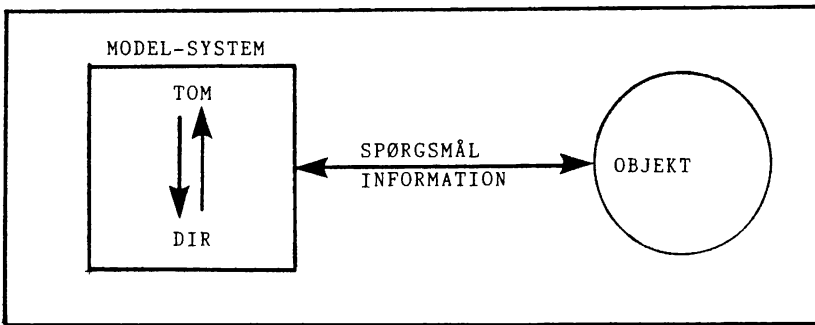
Tilsvarende vil også TOM og DIR indgå i et sådant erkendelsessystem som momenter hos hinanden. TOM, den teoretisk operante model, afbilder genstandens almene lovmæssigheder konkret ved de træk og egenskaber, der identificeres i DIR's datakategorier.

Når TOM/DIR erkendelsessystemet har TOM i forgrund, så har det karakter af en model afbildende genstanden konkret – og der kan fra sådan en model stilles konkrete spørgsmål til genstandens almene natur. Her indgår DIR da som det baggrundsmoment, der sikrer, at det netop er faktiske egenskaber og træk ved *genstanden*, som TOM afbilder – hvilket på sin side sikrer, at teoriens begreber om de almene lovmæssigheder afbilder faktisk eksisterende forhold ved genstanden.

Når erkendelsessystemet har DIR i forgrund, så har det karakter af et dataindsamlingsredskab – hvor TOM som baggrund virker som det organiserede moment, der sikrer, at DIR ikke hovedløst indsamler tilfældige udsnit af genstandens udtømmeligt mange træk og egenskaber, men netop de, som er udtryk og materiel eksistensform for de lovmæssigheder, som TOM spørger efter. Som sådan giver TOM i dette system den teoretiske retning for DIR's identificerende opmærksomhed.

Forskningsstrategisk må vi her gøre os klart, hvordan DIR indgår som bestemmende moment i udviklingen af en TOM, og omvendt hvordan TOM indgår som moment i udviklingen af en DIR. Mens vi i strategisk forstand hele tiden må medtænke, hvilken diskurs vi har i dannelsen af en model – så er det taktisk klogt at starte med at søge at udvikle en konkret identificerende DIR uden egentlig skelen til den teoretiske – eller pragmatiske – diskurs, men med høj grad af forpligtelse og opmærksomhed over for den konkrete genstand.

Figur 13

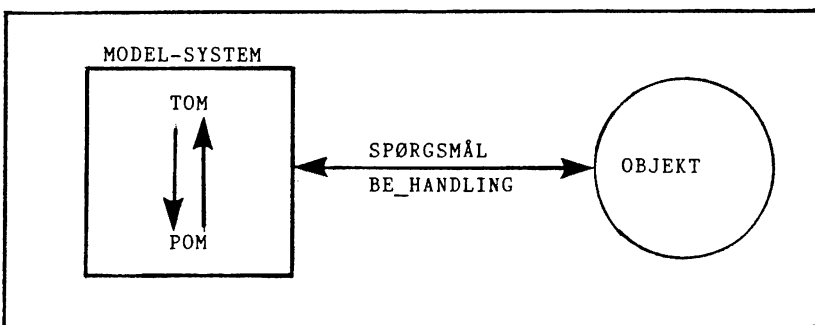


### c. TOM/POM-systemet

Endelig indgår TOM og POM i et erkendelsessystem med hinanden som momenter. Når erkendelsessystemet her ses i et perspektiv, hvor TOM er i forgrund, så har det karakter af en teoretisk model af genstanden, som er pragmatisk relevant – fordi POM udgør den organiserende baggrund. TOM'en vil i et sådant system ikke bare afspejle genstanden på en sand måde, men afspejle den ved faktiske træk, som også er behandlelige.

Når erkendelsessystemet har POM i forgrund, så har vi en i første omgang nyttig afspejling af genstanden, som også er teoretisk relevant i den

Figur 14





forstand, at TOM som baggrundsorganiserende moment, der sikrer, at det som ses som behandleligt, samtidig er træk og egenskaber, der udtrykker lovmæssigheder ved genstanden.

Et sådant erkendelsessystem begrundes altså såvel teoretisk relevante konkrete spørgsmål som effektive handlinger, og vi får en TOM/POM-model, der knytter det nyttige sammen med det sande.

#### *d. DIR/POM/TOM-systemet*

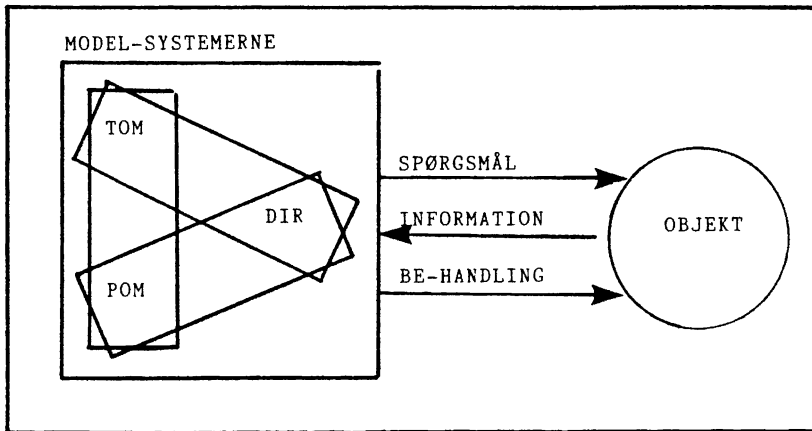
Forskningsstrategien bag en sådan udvikling af modeller, der knytter det sande sammen med det nyttige består i på hvert niveau i dannelsesprocessen at fremhæve diskursen. Vi kan se, at hver af modellerne POM, TOM og DIR indgår i et tosidet system med de to andre – således indgår DIR jo både i et DIR/TOM-system og et DIR/POM-system osv.

TOM kan dermed netop blive pragmatisk relevant for udviklingen af POM, fordi TOM for det første er knyttet som baggrundsmoment til POM, og for det andet er knyttet i et system til den samme DIR, som POM. Dvs. på den ene side er TOM baseret på de samme datakategorier som POM og har således fat i de samme træk og egenskaber ved genstanden som POM. For det andet indgår TOM som teoretisk organiserende moment i den DIR, som på sin side indgår som organiserende baggrundsmoment i POM. Lignende overvejelser kan vi gøre os for enhver kombination af modellerne, og vi ender dermed op med et erkendelsessystem, hvor alle tre indgår som momenter hos hinanden. Vi har her et modelsystem af erkendelse, hvor snart DIR, snart POM og snart TOM er i forgrund, mens de to andre er i baggrund. Når dette erkendelsessystem ses i den empiriske forsknings perspektiv, så har det karakter af et dataindsamlingsredskab, der er organiseret således, at dets kategorier er såvel teoretisk som praktisk relevante. Når formålet er teoretisk, har systemet karakter af en teoretisk operant model, der er forankret i konkrete træk og egenskaber og afbilder genstanden ved disse på en måde, der er såvel sand og har en nyttereløvs. Og endelig, når perspektivet sætter POM i forgrund, har vi et system af handleanvisninger, der afspejler genstandens behandlelighed på en sand måde.

Som sagt er POM en modeltype, der afspejler genstanden ved dens konkrete behandlelighed. Den er affattet i handletermer og er dermed et handlingsregulativ, der er underlagt nyttehedskriterier og som angiver handlingen over for genstanden.

Vi skal her passe på – især når det er en terapeutisk situation, vi studerer – ikke at blande POM som epistemologisk objektposition (de modeller som de terapeuter vi studerer har) sammen med POM som epistemologisk subjektposition (de modeller som vi danner os på baggrund af studier i te-

Figur 15



rapeutiske situationer).

Set i isoleret er POM en abstraktion af erkendelsen, som den faktisk fungerer og udvikler sig – den er et åbent system, men bestemt af erkendelsesmomenter liggende uden for den. Uden en systematisk medtænkning af disse diskursive momenter og dermed uden en metodisk sikret forankring til virkeligheden via DIR's konkrete identificering – er der ingen garanti for, at POM ikke er en ideologisk fordrejet afspejling. Vi ved ikke, – og kan ikke undersøge – om terapeutens behandling, reguleret af en sådan uforankret POM, er forførelse af sig selv og patienten eller bygger på en realistisk opfattelse.

Vores forskningsmodel angiver her en udviklingsstrategi for pragmatisk operante modeller, hvor TOM og DIR metodisk er medtænkt som diskurs – dvs. at POM udvikles på baggrund af såvel teoretiske overvejelser som på baggrund af konkrete data. Med hensyn til forskningstaktikken tror vi, det er klogt at anlægge den således, at vi først danner os en DIR, siden en TOM og dernæst en POM – som på sin side så kan indgå som regulerende og udviklende diskurs for DIR og TOM osv.

Mens POM anskueliggør genstanden med praktiske begreber, så er TOM en model, der anskueliggør genstanden med teoretiske begreber. Set i isoleret er også TOM en abstraktion, et åbent system i erkendelsen, medbestemt af andre erkendelsesmomenter.

Udviklingsstrategien for TOM vil i vores model være at udvikle teoretiske operante begreber om genstanden som afspejler dens lovmæssigheder på baggrund af DIR og POM – dvs. at vi søger de almene lovmæssigheder i de behandlelige træk ved genstande, som indgår som data i DIR's kategorier. Taktikken har vi også skitseret: først søge at udvikle en DIR, dernæst søger vi at organisere de indkomne data ved operationaliseringer af teorien. Taktikken finder sin begrundelse deri, at vi jo ikke hver gang, vi

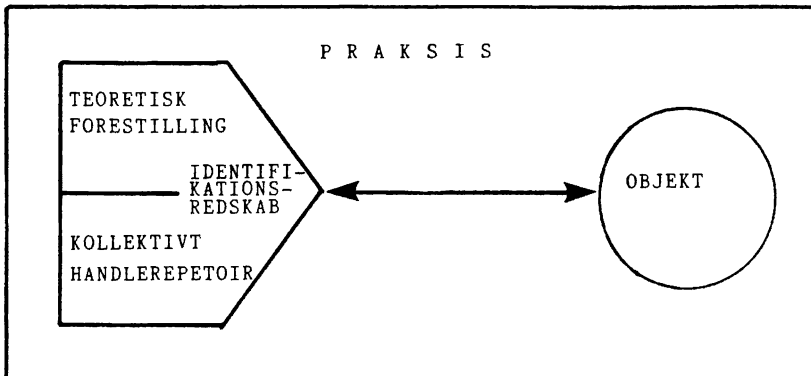
beskæftiger os med en ny genstand inden for området skal til at starte forfra med at 'opfinde' videnskaben for området. Vi har således allerede en etableret psykologisk videnskab med en almenpsykologisk teoriudvikling og en tilknyttet erkendelsesteoretisk grundlagsforskning. Vi har altså allerede teorier om genstandens almene lovmæssigheder.

Det forskningstaktiske næste skridt efter dannelsen af DIR er derfor at få knyttet en verificerende/teoriudviklende forbindelse mellem teorierne og de nye data i form af en TOM, der på den ene side kan betragtes som en begrebslig systematisering af data, og på den anden side kan ses som en operationalisering af en almenteor, der søger at genfinde de almene lovmæssigheder i de nye data, dvs. i TOM's konkrete billede af genstanden.

Den teoretisk operante model er underlagt to beslægtede kriterier, alt efter hvilket perspektiv vi ser den fra. – Ser vi den fra et rent almenteoristisk perspektiv, så er kravet til modellen, at den anskueliggør objektets almene lovmæssighed og således fungerer afprøvende: findes der overhovedet træk og egenskaber hos genstanden som udtrykker en sådan lovmæssighed – dvs. er objektets lovmæssigheder korrekt afspejlet.

En TOM set i et empirisk forskningstaktisk perspektiv, og det vil sige som moment i et TOM/DIR-system, er ikke underlagt helt så strenge sandhedskrav, som når den ses i et teoretisk perspektiv. Den opgave at operationalisere teorien er her trådt i baggrund. I forgrund er forsøget på at danne en teoretisk relevant sammenstilling af de data, som DIR leve-

Figur 16



Denne figur viser to ting. For det første viser den en del af den diskurs, som et dataindsamlingsredskab bliver til i, nemlig momenter af både teoretiske og praktiske begreber. For det andet viser den, at vores erkendelsessystem som sådan, det som vi i figur 1 afbilleder med betegnelsen 'subjekt', i hovedsagen kan ses som ordnet i en forgrunds/baggrundssystematik. I et teoretisk perspektiv har vores erkendelsessystem karakter af teori, hvor handlingsmuligheder udgør en medbestemmende baggrund. Og omvendt: i et praktisk perspektiv har vores erkendelsessystem karakter af et system af kollektive handlebegreber, hvor teorien udgør medbestemmende baggrund. Og sådan fungerer vores erkendelse som et tosidigt system: vi stiller spørgsmål og fordyber vores indsigt i verden, og vi handler i verden.

rer. Opgaven er at komme med et udkast, der peger i retning af en senere egentlig teoridannelse. Som sådan skal den have teoriens karakter i form af søgen efter lovmæssigheder, men der skal/kan være flere frihedsgrader med hensyn til usandheder – barnet må så at sige godt forblive i snavset badevand for en stund. I det perspektiv må TOM godt være lidt skramlet, men med indbyggede dybsindigheder.

Når man taler om teoretiske modeller, så er det derfor vigtigt at præcisere, hvorfra de anskues. En teoretisk model har, alt efter om den er en egentlig operationalisering af teorien eller er et udkast i et TOM/DIR-system, forskellige videnskabsteoretisk status.

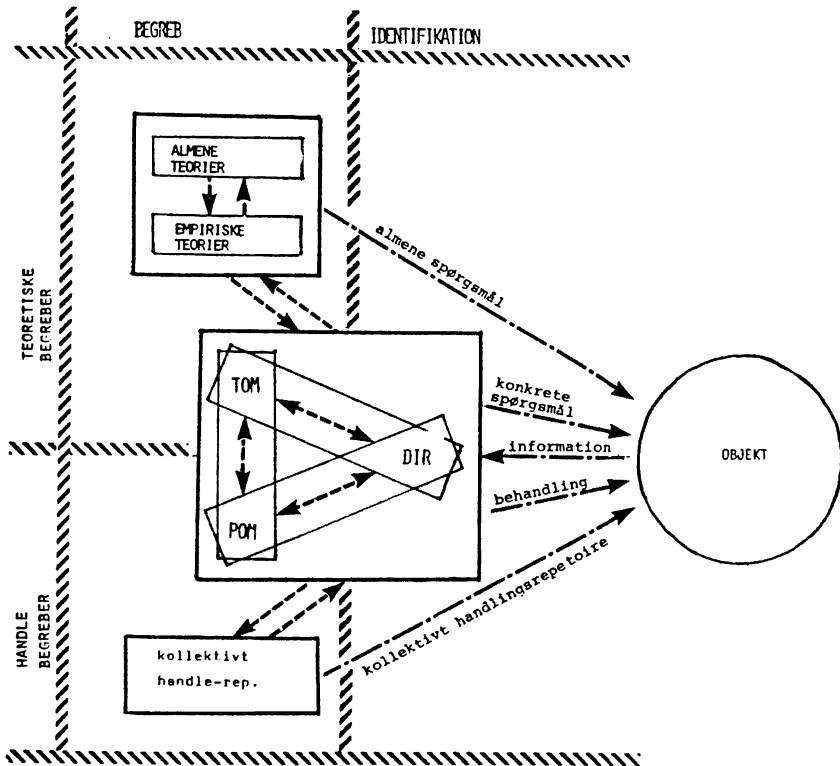
DIR konstrueres altså i en diskurs, hvis momenter i hovedsagen er såvel de almene teorier, som det almene system af kollektive handlingsbegreber. Vi kan med en afsluttende figur nu vende tilbage til en illustration, der ligner den, vi lagde ud med i figur 2.

#### *e. Modellen i sin helhed og to måder at læse den på*

Vi skal som afrunding præsentere modellen i dens helhed og opsummere de to måder, den kan læses på. Den kan læses produktorienteret og giver dermed en anvisning på forskningstaktikken: Den angiver et niveau af begrebssystemer startende med de allermest konkrete og handlingsbundne og til de allermest abstrakte teoretiske begreber. Den adskiller disse systemer af begreber fra hinanden og angiver deres respektive materielle forbundethed og forpligtethed over for virkeligheden. Og endelig angiver den forskningsskridt: Har man en DIR, så kan man gå to veje, henholdsvis mod udviklingen af en TOM og mod udviklingen af en POM.

Den afspejler også forskningsstrategien: at på lang sigt er det ikke gjort med skridt for skridt at udvikle de enkelte vidensprodukter: Man må i en fremadskridende proces vende tilbage og nyudvikle, hvad man allerede har udviklet på baggrund af erfaringer og ny viden fra udviklingen af andre vidensprodukter osv. Og man må efterhånden, i den argumentatoriske strategi for de enkelte vidensprodukter, indbygge referencer til de andre som diskursive momenter. Og sådan kommer hele modellen – som sagt i begyndelsen – også til at afspejle en argumentationsstrategi for et synspunkt.

Figur 17



Figuren er en sammenstilling af den produktorienterede og den procesorienterede model. Med skraveringer er indtegnet de forskellige produktområder. Vi ser, at højre lodrette kolonne rummer identifikationerne, og det vil sige: DIR's venstre lodrette kolonne rummer begreberne. Den er vandret opdelt i teoretiske begreber: de almene og de empiriske teorier samt TOM og handlebegreber: POM og kollektivt handlerepertoire.

Der er tre hovedområder: teoriområdet, modelområdet og området for det kollektive handlingsrepertoire. Med stiplede pile er indtegnet, hvordan disse områder står i gensidigt forgrunds/baggrundsforhold til hinanden. Endvidere er indtegnet de respektive forhold til objektet.

## LITTERATUR

- BERTELSEN, P.: *Filosofiske, videnskabsteoretiske og fagpsykologiske overvejelser over dannelsen af en drømmevidenskab*. 3.dels-opgave, Psykologisk Institut, Århus 1984.
- BERTELSEN, P., BOISEN, G., FALK, T. & HEM, L.: Model for analyse af terapeutiske processer. Bind 1. Metodiske og teoretiske overvejelser i forbindelse med forskning i drøm og terapi. *Psykologisk Skriftserie Aarhus*, Vol. 10, nr. 8, 1985.
- BERTELSEN, P., BOISEN, G., FALK, T. & HEM, L.: Model for analyse af terapeutiske processer. Bind 2. Indføring i brugen af PAM scoringssystemet. *Psykologisk Skriftserie Aarhus*, Vol. 11, nr. 1, 1986.

- BERTELSEN, P., BOISEN, G., FALK, T. & HEM, L.: Model for analyse af terapeutiske processer. Bind 3. PAM-håndbogen. *Psykologisk Skriftserie Aarhus*, Vol. 11, nr. 2, 1986.
- FREUD, D. (1922): Some neurotic mechanisms in jealousy, paranoia and homosexuality. I Freud, S.: *On psychopathology*. Penguin, London 1979.
- HEM, L.: Om forskning, sannhet og samfunn. *Udkast*, nr. 1, 1975.
- HEM, L.: *Empiriproblemet. I & II*. Rhodos, København 1980.
- HEM, L. i samarbejd med BERTELSEN, BOISEN & FALK: *Raport nr. 1, projekt »Drøm og psykoterapi«*. Projektbeskrivelse. mimeo, Psykologisk Institut, Århus 1984.
- KARPATCOF, B., MØLLER, S. K. & RATLEFF, J.: *Psykologiens metodelære*. Akademisk Forlag, København 1977.
- KEYNES, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, London 1970.
- KLEIN, G.: *Psychoanalytic Theory*. International University Press, N. Y. 1976.
- MAMMEN, J.: *Den menneskelige sans*. Dansk psykologisk Forlag, København 1983.